

ՀԱՅԿ. ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԿԻՅ ՀԱՐՏԱՐԱԳԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՎԱՐՁՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

Управление по делам архитектуры при Совете Министров Арм. ССР
Комитет по охране исторических памятников

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

V

ԻՋԵՎԱՆԻ ՇՐՋԱՆ
(ՈՒՂՂԵՑՈՒԹՅ)

Կազմեց Ն. Եղիազարյան

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ АРМЯНСКОЙ ССР

V

ИДЖЕВАНСКИЙ РАЙОН
(ПУТЕВОДИТЕЛЬ)

Составил О. Егиазарян

ՀԱՅԿ. ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԿԻՅ ՀԱՐՏԱՐԱԳԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՎԱՐՁՈՒԹՅԱՆ
Издание Управл. по делам архитектуры при Совете Министров Арм. ССР

Ереван—1947 г.

902.6 (42025) 17500.

1-73 1/2 1/2 1/2 1/2

2 1/2 1/2 1/2 1/2

3 1/2 1/2 1/2 1/2

4 1/2 1/2

Sn

ՀԱՅԿ. ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԿԻՑ ՀԱՐՏԱՐԱԳԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՎԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՅԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

Управление по делам архитектуры при Совете Министров Арм. ССР
Комитет по охране исторических памятников

902.6(47.925)
.U-73

ՍՏՈՒԳՎՈՄ Է 1961 թ.

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

V

ԻԶԵՎԱՆԻ ՇՐՋԱՆ
(ՈՒՂՂԵՑՈՒՅՑ)

Կազմեց Հ. Եղիազարյան

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ АРМЯНСКОЙ ССР

V

ИДЖЕВАНСКИЙ РАЙОН
(ПУТЕВОДИТЕЛЬ)

Составил О. Егиазарян

Հայկ. ՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԿԻՑ ՀԱՐՏԱՐԱԳԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՎԱՐՁ. ԵՐԱՊԱՐԱԿԻ
издание Управл. по делам архитектуры при Совете Министров Арм. ССР

Ереван—1947 г.

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Ո Ս Ք

Իջեվանի շրջանի պատմական հուշարձանների «Ուղեցույցը» նպատակ ունի ծանոթացնելու շրջանի անցյալ կուլտուրայի մնացորդներին եվ օգնելու տուրիստական եվ էքսկուրսիոն խմբերին, որի համար տեքստը տրվում է նաեւ ռուսերեն լեզվով:

«Ուղեցույցը» կազմված է երկու մասից՝ առաջին մասում, համեմատաբար մանրամասն նկարագրությամբ, ընդգրկված են Իջեվանի շրջանի նշանավոր հուշարձանները. երկրորդ մասում նշված են շրջանի մանր ու առանձին հուշարձանները՝ ցուցակի ձևով:

«Ուղեցույց»-ին կցվում են՝ ա) Համառոտ ակնարկ շրջանի պատմական անցյալի մասին, բ) Լուսանկարներ եվ գ) Շրջանի հնագիտական քարտեզը:

Կ Ա Ջ Մ Ո Ղ

ՀԱՅԿԱՆԻ ԴԱՐԱՆ

Բնական պատմության հայկական դարանի հիմնադրող և խմբագիր Գևորգ Բաղդասարյանը (1864-1937) իր գործունեության ընթացքում հավաքել է մեծ թվով հայկական բնական պատմության փաստաթղթեր, որոնք ներկայումս պահպանվում են Գևորգ Բաղդասարյանի անվան հայկական բնական պատմության թանգարանում։

Դարանի հիմնադրման նպատակն էր հավաքել և պահպանել հայկական բնական պատմության փաստաթղթեր, որոնք կարող էին ծախվել կամ կորչել։ Դարանի հիմնադրման նպատակն էր նաև հավաքել և պահպանել հայկական բնական պատմության փաստաթղթեր, որոնք կարող էին ծախվել կամ կորչել։

Դարանի հիմնադրման նպատակն էր հավաքել և պահպանել հայկական բնական պատմության փաստաթղթեր, որոնք կարող էին ծախվել կամ կորչել։ Դարանի հիմնադրման նպատակն էր նաև հավաքել և պահպանել հայկական բնական պատմության փաստաթղթեր, որոնք կարող էին ծախվել կամ կորչել։

ՀԱՅԿԱՆԻ ԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՏԱՐԿ

Դեռևս ստույգ հայտնի չէ, թե Հայկական ՍՍՌ Իջևիանի ներկա շրջանը մինչև 5-րդ դարը Պատմական Հայաստանի որ նահանգի ել որ գավառի մասն է կազմել: Արշակունիների իշխանության անկումից հետո, երբ Հայաստանը բաժանվում է երկու աշխարհակալ հզոր պետությունների՝ Պարսկաստանի ել Բյուզանդիայի միջև, Իջևիանի շրջանը կազմում էր Գուգարք նահանգի Կողբուիոր գավառի մի մասը: Այնուհետև գավառի սահմանները, ինչպես ել անունը, բազմիցս փոփոխության են ենթարկվել. այսպես օրինակ՝ արաբական տիրապետությունից հետո կոչվել է Կայենո գավառ կամ Սեվորդյաց երկիր, ապա՝ Աղստեղ գավառ, Ղաղախ — Քարվանսարա, իսկ այժմ Իջևիան:

Շրջանի մի շարք գյուղերի — Իջևիան, Սեվքար, Աշալուր, Վերին-Աղդան ել այլն — սահմաններում պատահաբար բացված դամբարաններից հանված հնադրական իրերը հաստատում են, որ Իջևիանի շրջանում ելս բնակչությունը է եղել մեղանից մի քանի հազար տարի առաջ, ել որ այդ բնակիչներն ունեցել են բավական զարգացած կուլտուրա:

Իջևիանի շրջանի հնագույն ժամանակների այդ պատմական հուշարձանների շարքը պիտի դասել նաեւ այն բազմաթիւ օգտագործված բնական քարայրները, որոնք տարածվում են շրջանի խոր ձորերի ժայռոտ ափերին:

Հայտնի է, որ դեռևս Արշակունիների ժամանակից, մանավանդ 4—5-րդ դարերից, Իջևիանի շրջանում անցել է միջազգային տարանցիկ առևտրի ճանապարհներից մեկը:

Արաբական տիրապետության շրջանում Իջևիանը մտնում էր Գանձակի ամիրայության մեջ: Տվյալ ժամանակաշրջանին վերաբերող պատմական հուշարձանները հանդիսանում են այն մի շարք ամրոցները, որոնք կառուցել են շրջանի բնակիչները՝ իրենց ինքնուրույնությունը պահպանելու նպատակով: Այդ ամրոցներից հայտնի են Մանթաշ կամ Կարա-Կալա, Կրդ-Կալա, Բուդուրի ել այլն:

Արաբական տիրապետությունից հետո X—XIII դարերում, Բագրատունիների ել Զաքարյանների ժամանակ, կուլտուրան արագորեն զարգանում է նաեւ այս շրջանում: Ճարտարապետությունը, քանդակագործությունը, նկարչությունը, վիճազրույթությունը հասնում են բարձր կատարելության: Կառուցվում են մի շարք նշանավոր հուշարձաններ, ինչպիսիք են, օրինակ՝ Մակարավանքը, Դեկացնուտի, Մամոնի, Առաքելոց, Կիրանց վանքերը: Այդ հուշարձանները, որոնք հիմնականում կառուցված են քարով, հիմնականում պահպանում են իրենց բնական ձևերը:

շարձանները առատորեն զարդարվում են շքեղ քանդակներով եւ ծածկվում վիմական արձանագրութիւններով: Վերջիններս շատ կարեւոր վավերագրեր են հայ պատմագրութեան համար: Այդ խաղաղ պայմաններում սկսում են զարդանալ առեւտրական հարաբերութիւնները, վերստին գործում են հին ճանապարհները, իսկ գետերի վրա կառուցվում են կամուրջներ:

XIII դարից սկսած՝ թաթար-մոնղոլական արշավանքների հետեւանքով քայքայվում եւ ավերվում է նաեւ Իջեւանի շրջանը. խիստ տուժում են պատմական հուշարձանները, ժողովրդի մի մասը կոտորվում ու գերեւարվում է եւ շրջանի տնտեսական ու կուլտուրական կյանքը համարյա թե կանգ է առնում:

Այնուհետեւ Իջեւանին տիրում են պարսիկները. չնայած վերջիններս բռնակալական ռեժիմին, այնուամենայնիւ սկսում են վերականգնվել գյուղերը, հիմնվում են նոր գյուղեր, համեմատաբար կայուն հունի մեջ է մտնում կյանքը, սակայն էկոնոմիկան եւ կուլտուրան նախկին թափով ալլելիս չեն վերականգնվում Իջեւանի շրջանում մինչեւ 19-րդ դարը, երբ ռուսական հաղթական բանակը ազատում է ամբողջ Անդրկովկասը արեւելւսն, բռնակալների ծանր լծից:

Ի Զ Ե Վ Ա Ն

Իջեվանը համանուն շրջանի ամենահին եւ կենտրոնական գյուղերից մեկն է, որը գտնվում է Աղստեմ գետի ափին: Առեւտրական հին ճանապարհներից մեկն անցնում էր Աղստեմ գետի հովտով եւ այդ ճանապարհի վրա առեւտրական քարավանների համար կար իջեվան, որից եւ գյուղն ստացել է իր անունը: Հնագիտական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ վերոհիշյալ իջեվանը եղել է Իջեվան գյուղից 10 կիլոմետր դեպի հարավ՝ Աղստեմ գետի ձախ ափին, որտեղ մինչեւ օրս պահպանվել են Իջեվանի բաղանիքի մրնացորդները (տես նկար 1):

Մ Ա Ն Թ Ա Շ

Մանքաշ կամ Կարա-Կալա ամրոցը գտնվում է Իջեվան գյուղից մոտ 12 կիլոմետր դեպի հարավ - արեւելք, Աղստեմ գետի աջ ափին ձիւք բարձրացող լեռան գագաթին, կառուցված արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում: Սա Հայաստանի մեծ եւ անառիկ ամրոցներից մեկն է, ձգվում է լեռան գագաթի դուրս սարահարթերի վրա, որոնցից մեկը մոտ 50 մետրով բարձր է մյուսից: Բարձր մասը՝ միջնաբերդը շրջափակված է հաստ, մետրով բարձր է մյուսից: Բարձր մասը՝ միջնաբերդը շրջափակված է հաստ, բուրգավոր կրկնապարիսպներով, ներսում նկատվում են բնակարանների հետքեր (նկար 2): Ամրոցն ունի երկու մուտք, որոնց դռները եղել են ամրոցաշական մեծ քարերից: Ամրոցն այժմ ավերակ է, մնում են պարիսպների փոքրիկ մասերը միայն: Ներսում նկատվում են բաղամթիվ բնակարանների հետքեր: Պատմական տեղեկություններից ելնելով կարելի է ենթադրել, որ դա հենց պատմական Կայան-բերդը պետք է լինի:

Կ Ը Զ - Կ Ա Լ Ա. (Աղշկա բերդ)

Կրգ-Կալա ամրոցը գտնվում է Իջեվան գյուղից մոտ 16 կիլոմետր դեպի հարավ-արեւմուտք, անտառապատ սարի գագաթին: Լեռան գագաթի փոքր հարթությունը բոլոր կողմերից եզերվում է բնական ժայռոտ բարձր պարիսպներով, ամրոցի մուտքը հարավից է. մուտքի մոտ, ներսի կողմից, կա փոքրիկ պահակատուն:

Ամրոցի ներսում ավերված բնակարաններից բացի կան երկու ջրամբար եւ խաչածածկ հատակաքիճ ունեցող մի եկեղեցի: Ջրամբարներից մեկը շատ մեծ է: Ջուրը կալվ խողովակով նախապես լցվել է մի փոքրիկ ավազանի մեջ, իսկ այստեղից էլ մի ալ խողովակով թափվել է այդ մեծ ջրամբարը:

Ամրոցի բոլոր շենքերը, ինչպես եւ պարիսպները կառուցված են կապտավուն բազալտ քարից, ամուր կրաշաղախով. այդ շենքերը ներկայումս գտնվում են կիսավեր վիճակում: Կրգ-Կալա ամրոցի պատմա-հնագիտական արժեքը բավականին մեծ է, որովհետեւ համեմատաբար լավ է պահպանվել նրա ամրոցաշականությունը:

Մակարավանքը գտնվում է Աշաշուր գյուղից մոտ 3 կիլոմետր դեպի հարավ-արևմուտք:

Աշաշուրը հիմնվել է 19-րդ դարում, բնակչությունը փոխադրվել է Հին-Աշաշուր գյուղից: Պատահական փորոճանների ժամանակ գտնված կավե ամանները, կարասները, խաղողի հնձանները ցույց են տալիս, որ Նոր-Աշաշուրի տեղը անցյալում բնակավայր է եղել: Նոր-Աշաշուրը հարուստ է պատմական հուշարձաններով, որոնցից նշանավոր է Մակարավանքը, որը կառուցված է սարի հյուսիսային լանջի մի հարթության վրա՝ անտառի մեջ (նկ. 3):

Մակարավանքը Հայաստանի նշանավոր հուշարձաններից մեկն է. նրա ճարտարապետական կառուցվածքը, հարուստ միմադրությունը, բազմադիսի կենդանիների ել թռչունների քանդակները այդ հուշարձանը դարձնում են լուրջ ուշադրության արժանի մի օբեկտ:

Մակարավանքը խմբական հուշարձան է. նա բաղկացած է իրար կից կառուցված երեք հիկեղեցուց, մեկ ժամատնից, մեկ զանգակատնից ել երկու մատուռից: Վանքը պարսպապատ է, պարիսպների ներսում գտնվում են վանական միաբանության բնակելի ել այլ շենքերը: Հուշարձանի շուրջը տարածվում է Մակարավանք ընդարձակ գյուղատեղին ել դրան կից՝ մի մեծ գերեզմանատուն՝ խոշոր տապանաքարերով ել գեղաքանդակ խաչքարերով: Գլխավոր հուշարձանի կառուցման ժամանակը ստույգ հայտնի չէ: Պատմական աղբյուրները շատ աղյուս տեղեկություններ են հաղորդում այդ հուշարձանի մասին, սակայն ոճից երեվում է, որ այն կարող է կառուցված լինել 11—12-րդ դարերում: Գավթի դռան ճակատակալ քարի վրա եղած ՆԻԷ (978) թվակիր մի արձանագրությունից երեվում է, որ այդ հուշարձանի վայրում եղել են ավելի հին շենքեր:

Այս հիկեղեցին բաղական ընդարձակ սրահով, դմբեթավոր կառուցվածք է (նկ. 5): Բեմը երկու կողմից ունի երկհարկանի խորաններ, իսկ արեւմտյան մասի երկու խորշերից մեկը հետագայում պատռվ կտրել, դարձրել են կրկնահարկ խորան:

Բեմի արսիդը զարդարված է 13 կիսաշրջան հատվածքի խորշերով, իսկ առաջամասը շարված է տարբեր ձևի կանաչավուն քարերով, որոնց համաժամանակ այդ քարերը ծածկված են շքեղ քանդակներով, որոնք արտահայտի են սողունների բարեկեցիկների՝ բազմատեսակ ծաղիկների, թռչունների կամ անասունների: Սա հուշարձանի ամենաուշագրավ մասերից մեկն է (նկ. նկ. 4, 5, 6, 7, 8, 9):

Հուշարձանի արեւելյան, հարավային ել հյուսիսային պատերի մեջ արտաքուստ կան երկուական եռանկյունաձև հատվածքի խորշեր, որոնք պլաստիկում են բավական շքեղ զարդարված քանդակներով (նկ. նկ. 5, 7): Հյուսիսային կողմի խորշերը՝ ծածկվել են հետագայում կառուցված ժամատան պատով:

Հուշարձանն ունի երկու դուռ, որոնցից մեկը բացվում է արեւմտյան, իսկ մյուսը՝ հյուսիսային կողմից: Գլխավոր արեւմտյան դուռն ունի հարուստ պարակալ, իսկ ձախար կաղմված է կանաչ ել կարմիր գույնի ձևավոր քարերով (նկ. 11, 14):

Հուշարձանի յուրաքանչյուր պատի կենտրոնամասում բացվում է մի երկար ու նեղ լուսամուտ՝ զարդաքանդակ շքականներով:

Երկրորդ եկեղեցին Մակարավանքի ամենահին հուշարձանն է, որը պատմական աղբյուրներում չի հիշատակվում, բայց իր կառուցման ոճով պատկանում է 10-րդ դարին: Կենտրոնական զմբեթային սիստեմի կառուցվածք է, արտաքուստ ուղղանկյուն-քառակողմ, իսկ ներքուստ՝ խաչաձևով հատակագծով: Խաչքիվերը միանում են կամարներով, որոնց վրա հանգում է գլանաձևով թմբուկ ունեցող զմբեթը:

Հուշարձանը յուրաքանչյուր անկյունում ունի մեկ խորան: Մուտքի միակ դուռն արեւմտյան կողմից է եւ բացվում է դավթի մեջ: Արեւելյան կողմից ունի արսիդ՝ մեծադիր բեմով եւ վեմ—բարով: Բեմի առաջամասի շարվածքը պատած է բուսական եւ ցանցաձեւի հյուսվածքի շքեղ քանդակներով:

Յուրաքանչյուր խաչքիվից բացվում է մեկական քանդակազարդ լուսամուտ: Դրան համապատասխան՝ մեկական լուսամուտ էլ բացվում է զմբեթի յուրաքանչյուր կողմից: Հատակը հողից է, իսկ տանիքը պատած է սալ քարերով:

Հուշարձանը կառուցված է կիսատաշ կարմրավուն տուֆ քարից: Հուշարձանը ենթարկված է հիմնական վերանորոգման, որի ընթացքում տանիքը եւ զմբեթն ամբողջապես փոխված են: Վերջիններիս կառուցված են նույն հանքաքարի մաքուր տաշված քարերից:

Աստվածածին եկեղեցին գտնվում է գլխավոր եկեղեցու արեւելյան կողմում. այն կառուցել է վանքի առաջնորդ Հովհաննես եպիսկոպոսը 1198 թվականին: Այս շատ փոքրիկ շենքը, որ հիշեցնում է Անիի Ապուղամբինց եկեղեցին, կառուցված է մուգ վարդագույն անդեզիտի սրբատաշ քարերից: Արտաքուստ ստորին մասում շրջանաձեւ է, վերելում՝ ուլկողանի, իսկ ներքուստ խաչաձեւ: Արեւմտյան խաչքիվն ուղղանկյուն է, իսկ մյուս խաչքիվերը՝ կիսաշրջանաձեւ: Խաչքիվերի անկյուններից ձգվում են կիսադաշնաձեւ, բարակ որմնասյուներ, որոնք իրար հետ միանում են կամարներով, իրենց վրա կրելով փոքրիկ զմբեթը. վերջինիս թմբուկը գլանաձև է, բարձր, սրածայր վեղարով (նկ. 16):

Յուրաքանչյուր խաչքիվի կենտրոնից բացվում են մի-մի լուսամուտ, իսկ դրանց արանքներում, արտաքուստ կան մեկական խորշեր, որոնց կամարակապ դագաթը զարդարված է քանդակներով: Բոլոր լուսամուտներն էլ ունեն նուրբ քանդակներով զարդարված պսակներ:

Հուշարձանը խիստ բնորոշ է իր բարձրաքանդակներով. հյուսիսային կողմի լուսամուտի վերելում քանդակված է մի արագիլ, որը կոտցով բռնակ է օձի կոկորդից, իսկ վերջինս իր մարմնի մնացած մասով փաթաթվել է արար հետ կովոդ երկու կենդանիներ:

Հուշարձանը ստրահատակած է, տանիքը եւս ծածկված է սալ քարերով, արեւելյան կողմից ունի արսիդ՝ շատ փոքր բեմով ու վիմաբարով. հուշարձանը կանգուն է եւ ամբողջական (նկ. 16, 17, 18):

ՄԱՍՈՒՐ գտնվում է Աստվածածին եկեղեցու շենքի հյուսիսային կողմում. կառուցված է տաշած քարերից. ունի թաղակապ տանիք: Արեւելյան կողմից ունի փոքրիկ արսիդ: Մուտքն արեւմտյան կողմից է, կիսաշրջանաքարեր, որոնց եղերը պատած են բուսական զարդաքանդակների մեծ վրա օգտագործված են քանդակազարդ խաչքարեր եւ ալ բեկորներ: Մակարավանքը ցանկապատված է մեծ պտիսպով, որը հիմնովին աճեցրակ է. կանգուն է գլխավոր մուտքի դուռը, որը շարված է մաքուր տաշած քարերից, կամարակապ եւ արտաքուստ կիսադաշնաձեւ շրջակայնից: Պարիսպների ներսը պահպանվել են վանական միաբանության ընդարձակ բը-

նակարանների ավերակները. դրանք կառուցվել են տեղական լեռնաքարից — կրաշաղախով: Խմելու ջուրը կալվե խողովակներով բերված է արեւմտյան կողմի անտառապատ սարից. ջրմուղի սկզբնավորման կետում, սարի վրա դեռ պահպանվում է ջրի ավազանը. պատահական փորումների ժամանակ դուրս են գալիս ջրմուղի խողովակները: Հուշարձանի բակում, հարավ - արեւմտյան անկյունում, պահպանվել է նաեւ ջուրն ընդունող ավազանը՝ ավերակ վիճակում:

Հուշարձանի շուրջը տարածվում է Մակարավանք ավերակ գյուղատեղին, որի բունած ընդարձակ տարածությունը եւլ բնակարանների մեծությունը վկայում են, որ նա մի ժամանակ եղել է կենտրոնական վայր եւլ ունեցեղ է տնտեսական բարգաւաճ վիճակ: Այդ են ապացուցում նաեւ գյուղատեղում եղած ընդարձակ գերեզմանոցի բազմաթիւ մեծ եւլ գեղաքանդակ քարերը:

Մակարավանքը հարուստ է վիմական արձանագրություններով, որոնք մեծ մասամբ նվիրատվական են եւլ վերաբերում են 12—13 դարերին: Այդ նվիրատվությունների ծավալը ցույց է տալիս, որ Մակարավանքը այդ դարերում եղել է բարգաւաճ վիճակում եւլ հասել է իր ծաղկման գագաթնակետին:

14-րդ դարից սկսած Մակարավանքի մասին այլեւս հիշատակություններ չկան. անհամարական չէ, որ մոնղոլ-թաթարական արշավանքներն ամալության հասցրին նաեւ այս հուշարձանը:

ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՎԱՆՔԸ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱՏԵՂԻՆ

Առաքելոց վանքը գտնվում է Գետաշեն (նախկին Կունեն) գյուղից մոտ երեք կիլոմետր դեպի արեւմուտք:

Գետաշենը հիմնվել է 19-րդ դարի վերջերին. բնակիչներն այնտեղ են եկել Հին-Կունեն գյուղից եւլ մասամբ էլ շրջանի այլ գյուղերից: Հին-Կունեն գյուղատեղը տարածվում է Կունենադետ կոչված վտակի երկու կողմերում, որն իր ափունքներում կոչվում է Կիրանց - ջուր:

Հին - Կունեն գյուղը, ըստ նյութական անցորդների, վերահիմնվել է 17-րդ դարի սկզբներին եւլ բունել է բավական ընդարձակ տարածություն:

Գյուղատեղում պահպանվել են երկու մեծ եկեղեցիներ, որոնք շինված են տեղական անտառ քարից՝ կրաշաղախով: Դրանցից մեկը գտնվում է վրտակի աջ ափի թաղամասում եւլ կոչվում է Աստվածածին: Այս եկեղեցին հարավային կողմից ունեցել է սրահ, որը սակայն հիմնովին ավերված է: Հուշարձանը կառուցել են Մելիք-Շահնազար եւլ Խան-Ղադե ամուսինները 1675 թվականին, կառուցողն է վարպետ Հակոբը, որը թողել է արձանագրություն դռան ճակատակալ քարի վրա: Եկեղեցու շուրջը տարածվում է ընդարձակ գերեզմանոց, որը հարուստ է խաչքարերով եւլ տապանաքարերով: Խաչքարերը դարդարված են շքեղ քանդակներով, իսկ տապանաքարերը կենցաղային ու սրբապատկերների բարձրաքանդակներով (նկ. 19): Տապանքարերի ու խաչքարերի մի մասն ունեն 13 եւլ 17—19-րդ դարերի արձանագրություններ. այդ ցույց է տալիս, որ Կունեն գյուղն ավերվել է մոնղոլական արշավանքների ժամանակ եւլ վերականգնվել 17-րդ դարում:

Մյուս եկեղեցին, այժմ ավերակ վիճակում, գտնվում է վտակի ձախ ափի թաղամասում: Սրանից մնացել է միայն արքիդի մասը: Այստեղից դեպի արեւմուտք գտնվում են մի այլ գերեզմանոցի մնացորդներ:

1. Առաքելոց վանքը գտնվում է Կունեն վտակի ձախ ափին՝ փոքրիկ բարձունքի վրա: Խմբական հուշարձան է՝ բաղկացած երկու եկեղեցուց, մեկ ժամատնից եւլ մի շարք օժանդակ շենքերից: Առաքելոց վանքը շրջապատված է բարձր, բրգավոր պարիսպներով, որոնք շարված են խոշոր լեռնաքարերից—

կրաշաղախով: Գլխավոր մուտքը հարավ-արեւելիւսն անկյունից է, մի փոքր մուտք էլ ունի արեւմտյան կողմից:

Գլխավոր եկեղեցին գտնվում է սարահարթի ամենահյուսիսային եզրին եւ եկեղեցու հյուսիսային պատը հանդիսանում է պարսպի մասը: Հուշարձանը զմբեթավոր կառուցվածք է, հիմնված չորս որմնասյուների վրա, որոնք կամարներով միմյանց հետ միանալով, իրենց վրա կրում են գլանաձեւ թմբուկով, սրածայր, բարձր վեղար ունեցող զմբեթը (նկ.21): Շենքը շարված է գունավոր հանքաքարերից, որոնք արտաքուստ սրբատաշ են, իսկ ներսից փոքր ինչ հարթած: Բնքը բարձրադիր է, առանց կտրանների: Միակ դուռն արեւմտյան կողմից է, որը բացվում է ժամատան մեջ: Հուշարձանը կանգուն է, ներսից սվաղած է կրաշաղախով, որ մէջ մասամբ թափված է. մնացած մասերի վրա նկատելի են որմնանկարների հետքեր:

Ժամատունը գտնվում է գլխավոր եկեղեցուն կից, սրա արեւմտյան կողմում. կառուցված է միեկնույն ձեւով: Շենքի ծածկը հանդուն է իրար դեմ ուղղահայաց բարձրացող՝ երկու զույգ խաչաձեւով կամարների վրա, որոնց մի ծայրը հենվում է որմնասյուներին, մյուս ծայրը՝ կառուակներին (կրոնշտայններին) եւ ուղադրվում են իրենց նրբությամբ, որ առավել շեշտվում են ընդհանուր կոպիտ ֆոնի վրա (նկ.22):

Դուռը հարավային կողմից է. դռան առջեւ եղել է զանգակատուն, որն այժմ հիմնովին ավերված է. մնում են միայն արեւմտյան պատի ստորին մասերը:

Շատ բնորոշ է ժամատան ծածկի կենտրոնը, որը լուծված է գյուղական տների հազարաշեն կոշիկով երդիկների ձեւով, բայց այն մեծ եւ հեղաշրջող տարբերությամբ, որ այստեղ հազարաշենի փայտը լրիվ փոխարինված է մեծ ու երկար սալ քարերով: Այս օրինակը միաժամանակ ցույց է տալիս հայկական ճարտարապետությանը հատուկ փայլուն ձեւերից մեկի՝ բարե-երդիկավոր այս շենքերի ծածկի հրաշագործ կատարելությունը: Եւ պատահական չէ աշխարհում ծածկերը երկար ժամանակ ունեցել են դերազանցորեն աշխարհիկ ֆունկցիան (նկ.23): Տանիքը պատած է սալաբերկրով. հատակին կան մի քանի գերեզարտաքին երեսի եւ զանգակատան մնացորդների վրա կան 13-րդ դարի միկառուցված պիտի լինեն մինչեւ 13-րդ դարը:

Ս. Կառապետ Խաչատրյանը գտնվում է գլխավոր եկեղեցու հարավային պատի տակ. պատվանդանն ամբողջական ավազաքարից է, ցածր, իսկ խաչ-դակներով զարդարված. ունի գլխավոր ընդարձակ հիշատակություններ, որոնց նըվում է սարահարթի հարավային մասում. պարզ թաղակալ շենք է, երկթեք բար միանում են կամարներով, որոնք գտնվում են առաստաղը: Հուշարձանը կիսաշրջան չի կազմում: Այս հուշարձանն իր կառուցման ոճով նման է սարահարթի ամենահարավային ծայրում, պարիսպների ներքո կան խոճին թաղակալ մեծ շենքեր: Հավանական է, որ դրանք ծառայել են որպէս վեղերի զարբեր եկեղեցական շենքերին:

Սարահարթի ամենահարավային ծայրում, պարիսպների ներքո կան խոճին թաղակալ մեծ շենքեր: Հավանական է, որ դրանք ծառայել են որպէս վեղերի զարբեր եկեղեցական շենքերին:

բոնք երեւի բնակարաններ են եղել. վերջիններս ավերակ են, մնացել են միայն նրանց հիմնապատերը:

2. Առաքելոց գյուղատեղին տարածվում է Առաքելոց վանքի շուրջը եւլ բռնում է բավականին մեծ տարածություն: Սովետական Հայաստանի տերիտորիայում գտնվող ավերակ գյուղատեղիներից շատ քչերն են իրենց ներքին ամբողջականությունը պահպանել աշնպես, ինչպես Առաքելոց գյուղատեղին: Նա իր դարաշրջանի (10—13-րդ դ.) հայ գյուղի կամ գյուղաքաղաքի բնորոշ տիպարն է: Այդ իսկ տեսակետից, Առաքելոց գյուղատեղի պատմահնագիտական արժեքը բավականին մեծ է. այդ մասին են վկայում տեղում գտնվող քարվանսարան, բաղանիքը, վանքը, եկեղեցիները ավերակները և այլն:

Գյուղատեղին տարածվում է Կունեն վտակի երկու ափերին եւլ պատած է խիտ անտառով: Գյուղատեղում պահպանվել են հին եկեղեցիների շենքեր, որոնք տարբեր մեծություն ունեն եւլ կառուցված են տեղական քարից. արտաքին կողմերից փոքր ինչ հարթված են: Եկեղեցիներից մեկը կոչվում է Թեմավոր վանք, որի բնմը համեմատաբար լայն է ու ցածր: Մյուս չորս եկեղեցիներից երկուսն ունեն արձանագրություններ. այդ. արձանագրություններից երեւում է, որ եկեղեցիներից մեկը կառուցվել է 1276 թվականին—Գրիգոր քահանայի կողմից, իսկ մյուսը՝ 1274 թվականին — Ավետիս եւլ Մլքան ամուսինների կողմից: Մյուս եկեղեցիներն արձանագրություններ չունեն, բայց, անշուշտ դրանք եւլս պատկանում են 12—13-րդ դարերին: Բոլոր եկեղեցիներն էլ գտնվում են ավերակ վիճակում:

Գյուղատեղի արեւմտյան թաղամասում տարածվում է բնդարձակ գեւրեղմանոց, որտեղ կան բազմաթիվ խաչքարեր ու պատմանդաններ: Գերեղմանոցի հյուսիս — արեւմտյան եզրին կա մի քանդակազարդ խաչարձան, որին տեղացիք Թեմավոր խաչ են ասում. վերջինս երկու խաչքարից է, որոնցից մեկն ունի երեք կարգ պատմանդան, իսկ մյուսը՝ մեկ ամբողջական պատմանդան եւլ Թեմավոր խաչքար: Թեմավոր խաչքարի վրայի եղծված արձանագրության համաձայն այդ հուշարձանը կառուցված է 1289 թվականին:

Հետաքրքրական է գյուղատեղում գտնվող բաղանիքի ավերակ շենքը. սա կառուցված է թրճած աղւնից — ամուր կրաշաղխով, բաղկացած է մի շարք բաժիններից, որոնց հիմնապատերն են միայն մնում եւլ երկու փոքր սենյակների մասերը: Չուրը կա մեկ խողովակներով բերել են հյուսիսային կողմի լեռան ժայռոտ լանջերից բխող աղբյուրներից: Կավե խողովակների մասերը դեռ մնում են բաղանիքի պատերի մնջ՝ հորիզոնական եւլ ուղղաձիգ դիրքով:

Ուշագրավ է նաեւ քարվանսարան, որը գտնվում է Առաքելոց գյուղատեղի արեւելյան եզրին: Դա բաղկացած է մի քանի շենքերից, որոնցից ամենաբնորոշը գոմն է. վերջինս ձգվում է արեւելքից — արեւմուտք. բավականին ընդարձակ շենք է, ցածր ու լայն պատերով, կամարակապ տանիքով: Կարճ որմնասյուները տալիս են որմնակամարներ, որոնք պատերի մեջ կադմում են խորշեր: Խորշերից գատ, պատերի մեջ կան խոր պահարաններ: Մուտքն արեւմտյան կողմից է՝ դարպասաձեւ եւլ ճակատակալ ամբողջական մի քարով: Տեղացիք այդ հուշարձանն անվանում են Զիթհան: Հավանորեն հետապնդվում այն օգտագործվել է որպես ձիթհան:

Այդ հուշարձանի հյուսիսային կողմում ընկած են քարվանսարանի բնակելի շենքերը: մի ընդարձակ դահլիճ, որը նույնպես ձգվում է արեւելքից — արեւմուտք, պատերը հաստ են ու բարձր, արեւելյան կողմից ունի երեք մեծ լուսամուտ, հարավային կողմից՝ մեկ դուռ. հավանական է, որ շենքը եղել է փայտածածկ:

Հյուսիսային կողմից երկու դռներ տանում են դեպի երկու ուրիշ բնակարաններ, որոնք համեմատաբար փոքր են եւ որոնց պատերի ստորին մասերն են միայն պահպանվել: Բոլոր շենքերն էլ կառուցված են նույն քարից, ինչպես գոմը:

Մրանցի կամուրջը— Առաքելոց գյուղատեղի հուշարձաններից նշանավոր է նաեւ այս կամուրջը. սա գտնվում է Կիրանց վտակի վրա: Կամուրջը կառուցված է ավազաքարի խոշոր տաշած քարերից—ամուր կրաշաղախով, մի լայն կամարով, որի խելերը հենվում են վտակի ափերի խոշոր ժայռերին: Կամուրջը կառուցված է նույն ժամանակում եւ այժմ էլ կանգուն է (նկ. 20):

Առաքելոց գյուղատեղի այն թաղամասում, որը գտնվում է վտակի աջ ափին, կամրջին մոտիկ կա մի փոքրիկ շենք. այդ շենքը կառուցված է մասամբ թրծած աղյուսից եւ մասամբ էլ՝ աղյուսածեղ մանր քարերից — կրաշաղախով, քառակուսի հատակագծով: Պատերի անկյուններում, ներսից կան վեղարածեղ խորշեր: Շենքը կամրջի մոտ գտնվելը, ինչպես եւ գյուղատեղում քարվանսարա լինելը ենթադրեւ են տալիս, որ այդ շենքը կամ պալատում, եղած լինի՝ կամ թե կամրջով անցնող քարավաններից հարկ հաւաքելու կայան:

Կ Ի Ր Ա Ն 3 Վ Ա Ն Բ

Կիրանց վանքը Պատմական Հայաստանի հետաքրքիր հուշարձաններից է, նրա եղակի աղյուսաշեն կառույցներից մեկը: Գտնվում է Գետաշեն գյուղից մոտ 12 կիլոմետր դեպի արեւմուտք, Կիրանց - ջուր վտակի ձախ ափին բնակած հարթության վրա: Խմբակայն հուշարձան է, բաղկացած 3 եկեղեցուց, մեկ սեղանատնից եւ մի շարք օժանդակ շենքերից (նկ. 25):

Գլխավոր եկեղեցին կառուցված է թրծած աղյուսից, իսկ հիմնապատերը՝ մուգ վարդագույն սրբատաշ քարից: Եկեղեցին ունի քառանկյունի հատակագիծ: Երկու մույթները եւ 10 որմնասյուները միացած կամարներով կազմում են թաղակապ տանիքը: Կենտրոնի համեմատաբար լայն ու բարձր կամարներ իրենց վրա կրում են ութկողանի թմբուկ ունեցող բարձր, սրածայր վեղարով զմբեթով Որմնասյուների տալիս են որմնակամարներ. կամարների մի մասը սաքածեղ է: Դրսից ութկողանի զմբեթի կամարակապ, ներս ընկած հարթույթյունները ծածկված են տարբեր գույնի ջնաքակած բազմաձև շենքի մեջ բացվում են շատ նեղ ու երկար լուսամուտներ (նկ. 26):

Հուշարձանն արեւելյան կողմից ունի արսիդ՝ մեծադիր բեմով, որի երկու կողմերում կա մեկական խորան: Շենքը ներսից սփռված է կրաշաղաղիմանկարներ են՝ կրոնական բովանդակությամբ. կան նաեւ զարդանկարաշարքայնյուր կողմից ունի մեկ լուսամուտ. լուսամուտները եղբւրվում են չորանակով եւ վերելվում, պատի մեջ ունեն պարզ ձևով փորված խաչեր:

Հուշարձանն ունի երկու գլխավոր դռներ, որոնցից մեկը բացված է արեւմտյան, իսկ մյուսը հարավային կողմից: Դռների կողերը շարված են սրբապատշ քարերով եւ պատած վեցթեւյան աստղերի, հյուսվածքաձև ու բուսական շքեղ զարդաքանդակներով:

Մուտքի դռների առջեւ կառուցված են գավիթներ, որոնք դիմացից ունեն կամարակապ լայն բացվածքներ, իսկ մյուս կողերից պատերն ունեն սլաքաձև կամարներով մեծ խորշեր: Հուշարձանը կանգուն է եւ ամբողջական, մասամբ թափված են տանիքի սալաքարերը:

Կիրանց վանքի մյուս 2 եկեղեցիները գտնվում են գլխավոր եկեղեցուն կից, նրա հարավային ել հյուսիսային կողմերում: Դրանք կառուցված են գլխավոր եկեղեցու ձևով՝ աղյուսից: Հարավային կողմի եկեղեցին փոքր է, հյուսիսային կողմից պատ չունի, այլ գլխավոր եկեղեցուն կից ձգվում են որմնասյուներ, որոնք տալիս են որմնակամարներ: Միակ դուռն արեւմտյան կողմից է ել բացվում է սրահի մեջ: Հուշարձանն ավերակ է, մնում են միայն պատերի ստորին մասերը:

Հյուսիսային կողմի եկեղեցու շենքը նույնպես փոքր է—գլխավոր եկեղեցու հյուսիսային պատին կից, որը հանդիսանում է կից եկեղեցու հարավային պատը: Միակ դուռն արեւմտյան կողմից է. արեւելյան ել արեւմտյան պատերի մեջ կա մեկական լուսամուտ. տանիքը թաղակապ է:

Սեղանատունը Կիրանց վանքի կարեւոր հուշարձաններից մեկն է. գտնվում է գլխավոր եկեղեցու արեւմտյան կողմում. կառուցված է տարբեր մեծությւն ավազաքարերից ել գետաքարերից — կրաշաղախով. քարերն արտաքուստ փոքր ինչ հարված են: Շենքն ունի թաղակապ տանիք: Թաղը կապած է անմշակ, կոպիտ քարերից, բայց ել այնպես այդ ընդարձակ սրահը մնացել է միանգամայն անսխալ:

Միակ դուռն արեւելքից է: Սրահը լավ լուսավորում են հարավային ել արեւելյան կողմերից բացված 3-ական մեծ լուսամուտները: Լուսամուտները ել դռան եզրերն ու բիւրերը (կարնիզները) անդեղիտի սրբատաշ քարերից են: Շենքը ներքի սվաղված է կրաշաղախով, որը մեծ մասամբ թափված է: Մնացած մասերի վրա երկվում են որմնանկարների հազիվ նկատելի հետքեր: Սեղանատան ընդարձակությունը վկայում է Կիրանց վանքի կրոնական միաբանության բազմամյա լուսամուտյան մասին:

Սեղանատան արեւմտյան կողմում գտնվում են վանքի միաբանության խոհանոցը ել երկու մեծ գոմերը:

Հուշարձանների խմբի հարավային կողմում պահպանվել են վանական միաբանության բնակելի ել այլ շենքերի մնացորդները: Գլխավոր հուշարձանի արեւելյան կողմում գտնվում է գերեզմանատունը, որի տապանաքարերը բնական սալ քարերից ու մեծ գետաքարերից են ել մեծ մասամբ թաղված են հողի տակ:

Ամբողջ հուշարձանը շրջափակված է պարիսպներով, որը գտնվում է ավերակ վիճակում: Արեւմտյան կողմից բացվում է մուտքի դուռը՝ մեծ, կամարակապ դարպասով, որի առջեւ կա քարաշեն մեծ սրահ:

Իր ճարտարապետական արվեստի ել գործադրված շինանյութերի տեսակետից Կիրանց վանքը բացառիկ արժեք ունի. մասնավոր արժեքավոր են հուշարձանի ներսի որմնանկարները: Պատմական աղբյուրները հիշատակություն չունեն Կիրանց վանքի մասին, ուստի ել ստույգ հայտնի չէ, թե երբ ել ով է կառուցել հուշարձանը: Մասնագետների կարծիքով այն պետք է կառուցված լինի 13—14-րդ դարերում:

Գ Ե Դ Յ Ն ՈՒ Տ Ի Վ Ա Ն Բ

Դեղջնուտի վանքի մասին պատմական աղբյուրներում գեեեվս ոչ մի հիշատակություն չի գտնվել, ուստի նրա կառուցման ել անցյալի պատմությունը մեզ անհայտ է: Գտնվում է Գետաշենից մոտ 15 կիլոմետր դեպի հարավ — արեւմուտք, անտառի խորքում՝ Դեղջնուտ դաշտամասում: Հուշարձանը բաղկացած է երկու եկեղեցուց ել մեկ ժամատան շենքերից. շուրջը տարածվում է բնակատեղի ել գերեզմանատուն: Դեղջնուտի վանքն իր ճարտարապետական ու քանդակադործական արվեստով Մակարավանքից հետո, երկրորդ հուշարձանն է Իջեվանի շրջանում:

Գլխավոր եկեղեցու շենքը կառուցված է մուգ վարդագույն մաքուր տաշված մեծ քարերից: Չորս կիսասյուններ միանում են կիսաշրջանաձև կամարներով, որոնց վրա հանդիմ է գմբեթը. վերջինիս թմբուվը գլանաձև է, վեղարը՝ ամբողջապես քանդված է: Արեւելյան կողմից ունի արսիդ — բարձր բեմով, որի 2 կողմերում կան կրկնահարկ խորաններ: Ստորին հարկի խորանների դռները բացվում են դեպի արեւմուտք — եկեղեցու մեջ, իսկ վերնվի հարկի խորանները՝ արսիդի մեջ, իրար հանդեպ: Արսիդի պատերի մեջ կան կամարակապ խորշեր՝ ստալակտիտ քանդակներով: Միակ դուռը դեպից եղբւրվում է ճոխ եւ բարդ քանդակներ ունեցող շրջանակով (նկ. 27, 28):

Դռան ճակատակալ քարի վրա փորված է մի խաչ, որը պատած է բուսական եղբւրվում է շրջանակներով:

Հարավային, հյուսիսային եւ արեւելյան պատերի մեջ արտաքին կողմից կան 2-ական երկար խորշեր, որոնց վերնվի կամարակապ մասը զարդարված է ստալակտիտ քանդակներով (նկ. 31): Այդ պատերի կենտրոններին, անմիջապես կիսակոր հաստ ցոկոլի վրայից, ձգվում են զույգ կիսակոր որմնասյուներ, որոնք աստիճանավոր թեքումներով շրջանցելով խորշերը, ձգվում են դեպի լուսամուտները եւ կողքերում կազմում խաչեր:

Հուշարձանը գտնվում է կիսավեր փլածովում: Հուշարձանի կառուցման ժամանակն ստույգ հայտնի չէ, բայց իր կառուցման ոճից ելնելով, կարելի է համարել 13-րդ դարի գործ:

Ժամատունը գտնվում է գլխավոր եկեղեցուն կից, նրա արեւմտյան կողմում. կառուցված է միեւնույն սրբատաշ քարերից: Առանց սյուների է. յուրաքանչյուր պատին կից ձգվում է 2-ական որմնասյուն, հանդիպակաջ որմնասյուները միանում են կամարներով, որոնք անկյուններում խաչաձեւվում են, տանիքի կենտրոնում կազմելով ցածր գմբեթը:

Հուշարձանը բնորոշ է իր ճարտարապետական կառուցվածքով — կամարակապ կոնստրուկցիայով (նկ. 29):

Հուշարձանն ունի երեք դուռ, որոնցից գլխավորը բացվում է արեւմուտյան կողմից եւ զարդարված է քանդակազարդ շրջանակներով. երկրորդը սիսային կողմից: Հուշարձանը սալահատակած է, տանիքը պատած է սալ ժանվում են ամբողջական մի սյունով: Որոնք իրարից բաժնվում են ամբողջական մի սյունով:

Հուշարձանն ունի 13-րդ դարի մի քանի նվիրատվական արձանագրություններ:

Հուշարձանի ներսում, արեւելյան պատի տակ, դռան հյուսիսային կողմում կա պատվանդանից ընկած մի մեծ, գեղաքանդակ խաչքար, որի վրա կա արձանագրություն:

Մյուս եկեղեցու շենքը գտնվում է հուշարձանների խմբի հյուսիսային կողմում, կառուցված է պարզ ձեւով: Հատակը հողից է եւ նկատվում է, որ տակույթներ չունի, բայց, հավանաբար, 17-րդ դարի կառուցվածք է: Հուշարձանի հյուսիսային կողմում նկատելի են մի քանի գերեզմաններ՝ ծածկված են. կան եւ բնակարանների հետքեր:

Դեղջնուտ հուշարձանի մոտիկ, Գեուաշենի յայլաններ տանող ճանապարհից հեղին, նկատվում են ավերակ մատուռի հիմնապատեր եւ մատուռ են. գերեզմանատուն, վերջինիս տապանաքարերը բնական սալ քարերից են. գերեզմանոցում երկվում են խաչքարերի փոքրիկ պատվանդաններ:

Սամսոնի վանքը դառնում է Գետաշեն գյուղից մոտ 20 կիլոմետր դեպի հարավ - արևմուտք, անտառի խորքում, համանուն դաշտամասում: Խմբակի հուշարձան է, բաղկացած է 2 եկեղեցուց եվ մի մատուռից — կից ունի դերեղմանատուն, շուրջը տարածվում է հին բնակատեղի:

Սամսոնի վանք անունը ժողովրդական ծագում ունի, իսկ թե ինչ է եղել պատմական անունը, հայտնի չէ: Պատմական աղբյուրներում այս հուշարձանի մասին ոչ մի հիշատակություն չկա:

Գլխավոր եկեղեցու շենքը կառուցված է մոխրագույն ավազաքարի փոքր-ինչ տաշած մեծ քարերից: Երկու շարք 2-ական կիսասյուները միանում են կամարներով, որոնք իրենց վրա կրում են ութկողանի թմբուկ ունեցող գրմբեթը: Միակ դուռն արևմտյան կողմից է. արեւելյան կողմից ունի աբսիդ, մեծ բեմով, ներսից սվաղած է կրաշաղախով, որը մեծ մասամբ թափված է. սվաղի մնացած մասերի վրա նկատվում են որմնանկարների մնացորդներ. որմնանկարները կրոնական բովանդակություն ունեցող դիմանկարներ են:

Հուշարձանը վերելի մասում խաչածեղի է. խաչթիվերի արանքների բաց տարածությունները հետագայում շարել, հասցրել են տանիքի հավասարությանը, եվ, այսպիսով, փակել խաչածեղիությունը: Հուշարձանը թեև կանգուն է, սակայն դառնում է սաստիկ խարտուկ վիճակում: Իր կառուցման ուճով այս հուշարձանը նույնպես մինչև 13-րդ դարի գործ է:

Մյուս եկեղեցու շենքը դառնում է վերջինիս հյուսիսային կողմում, հիմնովին ավերակ է. երեւում է, որ կառուցված է եղել ավազաքարի եվ տեղական լեռնաքարի մանր քարերից — կրաշաղախով. արեւելյան կողմում նրկատվում են աբսիդի հետքեր. աբսիդի 2 կողմերում գրսից կա մեկական խորան:

Մատուռի շենքը գտնվում է գլխավոր եկեղեցու հարավային կողմում. փոքր է եվ սրբատաշ: Մուտքն արեւմտյան կողմից է՝ շրջանակով: Արեւելյան կողմում ունի աբսիդ՝ փոքր բեմով: Տանիքը թաղակապ է. ունի գրավոր հիշատակություններ, որոնք սակայն կիսով չափ եղծված են: Հուշարձանը, որ կառուցված է գլխավոր եկեղեցու հետ միաժամանակ, այժմ ավերակ է — մնում են արեւելյան ու հյուսիսային պատերն ամբողջությամբ եվ հարավային ու արեւմտյան պատերի մի մասը:

Գերեզմանատունը տարածվում է հուշարձանի արեւմտյան կողմում, որի տապանաքարերը, հողով ծածկված լինելու պատճառով, չեն երեւում: Պահպանվել են մի քանի խաչքարերի պատվանդանները՝ միայն, որոնք նույնպես կիսով չափ թաղված են հողի մեջ:

Սամսոնի վանք հուշարձանի շուրջը տարածվում է համանուն գյուղատեղին, որից անշուշտ հետքեր են երեւում դար ու փոսերի ձևով: Հուշարձանին կից պահպանվել են վանական միաբանության ավերակ բնակարանների հիմնապատերը:

ՍՐՎԵՂԻ ՎԱՆՔ

Սրվելի վանքը գտնվում է Ուղունթալա գյուղից մոտ 3 կիլոմետր դեպի հարավ - արևմուտք, անտառի խորքում, բնդարձակ սարահարթի վրա (նկ. 30): Խմբական հուշարձան է, բաղկացած 2 եկեղեցուց եվ կից օժանդակ այլ շինություններից. պարսպապատ է, շուրջը տարածվում է մի հին ավերակ գյուղատեղի:

Վանքի գլխավոր եկեղեցին հայտնի է ս. Նշան անունով (նկ. 32): Կենտրոնական զմբեթավոր սխտանի կառուցվածք է՝ հիմնված երկշար 2-ական որմնասյուների վրա: Հիմնապատերը շարված են մուգ վարդագույն անդեզիտի տաշած քարերից, իսկ մնացած մասը՝ թրծած աղյուսից — կրաշաղախով: Որմնասյուները միանում են սլաքածով կամարներով, որոնք իրենց վրա կրում են զմբեթը. վերջինիս թմբուկը 12-կողմանի է՝ բարձր ու սրածայր վեղարով: Հուշարձանն արեւելյան կողմում ունի արսիդ՝ բարձր բեմով եվ 2 կողմերում կրկնահարկ խորաններ, որոնք արեւելյան կողմից ունեն փոքր արհիդներ եվ մեկական փոքր լուսամուտ: Վերին վահարի խորանների դռները բացվում են արսիդի մեջ, ուր բարձրանում են քարե սանդուխտով:

Հուշարձանն ունի 7 լուսամուտ, որոնցից մեկը բացվում է արեւմտյան կողմից: Արեւմտյան եվ հյուսիսային կողմից ունի դռներ, որոնցից վերջինը փակված է: Ներսը ավաղած է կրաշաղախով. հյուսիսային կողմի վերին խորանից մի գաղտնի անցք պատերի միջով տանում է դեպի տանիքի տակը: Կատարված են մի շարք վերանորոգումներ եվ որոշ մասերի հիմնական վերակառուցումներ: Պատերի մեջ դրված են քանդակազարդ եվ արձանազրկված այժմյան հուշարձանի տեղում հնում եղել է մի ուրիշ քարաշեն հուշարձան: Այս հուշարձանը հավանաբար կառուցված է 13—14-րդ դարերում:

Շենքի մոտ 19-րդ դարում կառուցվել է մի եկեղեցի՝ փայտածածկ, որն այժմ ամբողջովին փլված է: Պատերի մեջ դրված են հին խաչքարերի քանդատ երեւույթին հին, գերեզմաններ՝ մեծ տապանաքարերով: Մկրտության ավազանի խորշի կողքին գտնվող արձանազրույթունից երևում է, որ այս անշուք շենքը կառուցված է եղել 1889 թվականին, ում հովհաննես քահանայի կողմից:

Հուշարձանների խումբը շրջափակված է պարիսպով, որի հիմնապատերն են միալն մնացել: Պարսպի ներսում նկատվում են վանական միաբանության բնակելի եվ այլ շենքերի հետքերը: Պարսպից դուրս, արեւմտյան կողմում մնացել են վանքի ձիթհանի ավերակ շենքի հիմնապատերը, որոնք կառուցված են տեղական խոշոր լեռնաքարերից: Խմբի շուրջը կավե խողովակներով բերվել է հարավային կողմում գտնվող լեռներից:

Մարտ-մարտ կամ Մովսիսի վաճաճ — Գտնվում է Մովսիս գյուղում. խաչա-
 ձեւով հատակագիծ ունեցող փոքրիկ կառուցվածք է, շինված մոխրագույն բա-
 ղալտի տաշած քարերից — կրաշաղախով: Խիստ շեշտված հին պայտածեւ
 կամարների վրա հանդուժ է գլանաձեւ թմբուկ ունեցող զմբեթը: Արեւմտա-
 յան խաչքիւն ուղղանկյուն է, որտեղից բացվում է հուշարձանի մուտքը, իսկ
 մյուս խաչքիւնը, որոնց մեջ բացվում է մեկական լուսամուտ՝ կիսաշրջանա-
 ձեւով են, 4 լուսամուտներ էլ բացվում են զմբեթի մեջ. խորան չունի. բնմը
 շատ ցածր է: Տանիքը եւլ զմբեթն ամբողջապես վերակառուցված են: Հու-
 շարձանը կառուցվել է 7-րդ դարում եւլ վերակառուցվել 13-րդ դարում: Ծն-
 թագրվում է, որ հուշարձանն անկրկն է արարական արշավանքների ժամա-
 նակ: Վանքը հարուստ է միմական արձանագրություններով, որոնք վերաբե-
 րում են նվիրատւութան: Արձանագրությունների մեջ արժեքավոր են վրաց
 Գեորգի թագաւորի արձանագրությունը, որով նա վանքն ազատում է բոլոր
 հարկերից եւլ նոր կալվածքներ նվիրում, ինչպես եւլ սպասալարների տոհմի
 ականաւոր զեմքերի նվիրատւական արձանագրությունները: Հուշարձանի շուր-
 ջը տարածվում է պատմական Մովսիս անկրակ գյուղատեղին, որտեղ այժմ հիմ-
 նրվել է Սոր Մովսիս գյուղը: Հուշարձանին կից կան մի շարք գերեզմաններ:
 Մովսիսը Իջնվանի շրջանի կանգուն մնացած միակ հուշարձանն է 7-րդ դարից,
 որի հիւն մասերը խիստ ուշագրաւ են իրենց քանդակներով ու ձեւերով:

Ի Զ Ե Վ Ա Ն

1. Բաղնիք. — Գտնվում է Իջևանից 10 կիլոմետր հեռու, Դիլիջան տանող խճուղու եզրին, Աղստեմ գետի ձախ ափին, ավերակ վիճակում: Կառուցված է թրժած աղյուսից, ամուր կրաշաղախով, շուրջը նկատվում են բնակավայրի հետքեր: Հավանական է, որ այստեղ է գտնվել հնագույն քարվանատունը, որի անունով եւլ հետագայում գյուղը կոչվում էր Քարվանսարա:

2. Մոլլա-ղայա. — Միջնադարի փոքրիկ բերդ է, այժմ ավերակ, գտնվում է Իջևան գյուղից 10 կիլոմետր հեռու, Դիլիջան տանող խճուղու եզրին ձգվող լեռան գագաթին:

3. Ներքին Գանաղուան — Միջնադարի ավերակ գյուղատեղի է, տարածվում է Կրդ-Կալա ամրոցի շուրջը — սարալանջին. գյուղատեղում մնում են շենքերի հիմնապատերը եւլ փողոցների հետքեր:

4. Վերին Գանաղուան — Միջնադարի ավերակ գյուղատեղի է, որտեղ կան ավերակ եկեղեցու շենքի հիմնապատեր եւլ փոքրիկ գերեզմանոց. տարածվում է Կրդ-Կալա ամրոցից 5 կիլոմետր դեպի արեւմուտք, համանուն դաշտամասում:

5. Չարդախլու. — Ավերակ գյուղատեղի է, նյութական կուլտուրայի մնացորդները վերաբերվում են X—XIII դարերին. տարածվում է մոտ 3 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արեւմուտք՝ համանուն դաշտամասում:

6. Աստվածածին. — ս. Սարգիս — Չարդախլու խաչ. փոքրիկ քարաշեն, թաղակապ տանիքով եկեղեցի է. շուրջը տարածվում վանդանների եւլ եկեղեցու արեւմտյան պատի տակ մի մեծ խաչքար: Եկեղեցու շենքը, ըստ կառուցման ոճի, պատկանում է 11—12-րդ դարերին:

7. Խոզմարագ. — Ավերակ գյուղատեղի է, տարածվում է Իջևան գյուղից մոտ 7 կիլոմետր արեւելք, անտառի մեջ՝ համանուն դաշտամասում: Նիքով: Արեւմտյան պատի տակ ընկած է խաչքարի քանդակազարդ մի մեծ բեկոր, շուրջը տարածվում է գերեզմանատուն՝ բնական սալ քարից պատրաստված տապանաքարերով:

8. Կամուրջ. — Գտնվում է Իջևան գյուղից մոտ 9 կիլոմետր հեռու, Դիլիջան տանող խճուղու մոտ, Աղստեմ գետի վրա. գետի ափին պահպանվել են կամրջի շնչին մասերը:

9. Ավերակ գյուղատեղի. — Գտնվում է Իջևանից մոտ 6 կիլոմետր դեպի հարավ-արեւմուտք՝ Խաչի-Թալա կոչվող դաշտամասում: Գյուղատեղում կան եկեղեցի, գերեզմանատուն, խաչքաճաններ, ձիթհան՝ բոլորն էլ ավերակ վիճակում:

10. Ս. Հովնանենս.— Եկեղեցի՝ Իջեման գյուղից մոտ 2 կիլոմետր դեպի հարավ-արեւմուտք՝ համանուն դաշտամասում, շուրջը տարածվում է ավերակ բնակատեղի:

11. Տաճուտ.— Ավերակ գյուղատեղի. տարածվում է Իջեման գյուղից մոտ 10 կիլոմետր դեպի արեւմուտք, Տանձուտ կոչվող դաշտամասում: Գյուղատեղում կա մի եկեղեցու շենք եւ 2 գերեզմանոց:

12. Սպիտակաեղջի.— Եկեղեցու շենք է, կից ունի գերեզմանատուն. գտնվում է գյուղից մոտ 8 կիլոմետր դեպի հարավ-արեւմուտք:

13. Դանիելի խաչ.— Եկեղեցի. գտնվում է գյուղից մոտ 6 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արեւելք «Դանիելի խաչի-թալա» կոչվող դաշտամասում: Եկեղեցուն կից կա գերեզմանատուն՝ քանդակազարդ խաչքարերով: Շուրջը տարածվում է ավերակ գյուղատեղի:

Վ Ե Ր Ի Ն Ա Ղ Դ Ա Ն

1. Վանք — Կրկնահարկ եկեղեցի է, ավերակ վիճակում, որին կից կան շենքերի ավերակներ: Շուրջը տարածվում է ավերակ գյուղատեղի, որտեղ կան գերեզմանատուն, եւ մի ավերակ մատուռ: Գտնվում է գյուղից մոտ 9 կիլոմետր դեպի հարավ, Աղստեմ գետի աջ ափի սարալանջին, Քյարսի ջր-հանքի դաշտամասում:

2. Հին գյուղատեղի — Տարածվում է Վ. Աղդանից մոտ 12 կիլոմետր դեպի հարավ, Աղստեմ գետի ափին «Գեղատեղ» դաշտամասում. գյուղատեղում կա գերեզմանատուն՝ ավերակ վիճակում:

3. Հին գյուղատեղի — Տարածվում է գյուղից մոտ 10 կիլոմետր դեպի հարավ, «Թխկուտ-շուր» վտակի ափին, անտառի մեջ. գյուղատեղում մնում են փոքրիկ եկեղեցու շենքի հիմնապատերը եւ շուրջը մի քանի գերեզմաններ:

4. Ճապկուտի խաչ — Երեք խաչքարեր են, որոնց առջեւում կան մեծ գերեզմաններ: Խաչքաճանները դանվում են գյուղից մոտ 4 կիլոմետր հեռու, Մանյաշ-Կալա ամրոցը տանող ճանապարհի վրա:

5. Տախտեղծի — Փոքրիկ եկեղեցի է, կից փոքրիկ սրահով, հիմնովին ավերակ վիճակում: Շուրջը տարածվում է գերեզմանատուն — խաչքարերով: Շրջակայքում նկատելի են բնակատեղի հետքեր: Գտնվում է Վերին Աղդանից մոտ 3 կիլոմետր դեպի հարավ-արեւմուտք՝ համանուն դաշտամասում:

6. Խաչքար — Գտնվում է Վ. Աղդանից 1 կիլոմետր դեպի հարավ, գյուղի ձմեռանոցները տանող ճանապարհի եզրին — սարալանջին. կանգուն է, մնացել է միայն պատվանդանը:

7. Գումբեր — Ավերակ գյուղատեղի է, որտեղ կա փոքրիկ եկեղեցու կիսավեր մի շենք. գտնվում է Վ. Աղդանից մոտ 4 կիլոմետր դեպի հարավ-արեւելք, համանուն դաշտամասում, անտառի մեջ:

8. Ս. Գեվորգ — Եկեղեցի, գտնվում է Վ. Աղդանի հարավ-արեւելյան կողմում «Առվ-հողեր» կոչվող դաշտամասում: Հուշարձանն ավերակ է, դռան առջեւ վում կա 2 քանդակազարդ խաչքար եւ փոքրիկ սրահ. շուրջը տարածվում է փոքրիկ գերեզմանատուն:

9. Բզուրի տակի եղծի — Փոքրիկ եկեղեցի է, արեւմտյան կողմում ունեցել է փոքրիկ սրահ, որն այժմ հիմնովին ավերակ է. կից տարածվում է փոքրիկ գերեզմանատուն քանդակազարդ փոքր խաչքարերով: Շրջակայքում նշկատելի են հին բնակավայրի հետքեր, որտեղ երեւում են 12—13-րդ դարերին պատկանող ջնարակած կերամիկայի կտորներ:

10. Բզուրի — Խոշոր ամրոց է, բռնում է մի քանի հեկտար տարածու-թյուն. ամրացված է հաստ կրկնապարհապնեղով, ցրկուպյան տիպի շար-

վածքով, որոնք եղերում են Բդուրի սարի ամբողջ դադաթամասը: Ամրոցը գտնվում է Վ. Աղդան գյուղի արեւելեյան կողմում:

11. Բդուրի հեռեվի եղծի — Փոքր եկեղեցի է, գտնվում է Բդուրի սարի արեւելեյան լանջին, անտառի խորքում, բնորոշ է արսիզը, որը բռնում է եկեղեցու շենքի կեսը. շուրջը տարածվում է ավերակ գյուղատեղի:

12. Ներքին կամ Փոքր Լաշին-Ղայա — Ավերակ գյուղատեղի. տարածվում է Վ. Աղդանից մոտ 3 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արեւելք՝ Նղծածոր դաշտամասում, Սղնախի-ջուր վտակի աջ ափին, մի հարթության վրա, անտառի մեջ: Գյուղատեղում մնացել են երկու եկեղեցի, որոնցից մեկը, վրայի արձանագրության մեջ անվանվում է ս. Նշան: Եկեղեցիների արանքում նկատվում են մի քանի զերեզմաններ, իսկ գյուղատեղի արեւելեյան եզրին կա մի քանդակազարդ խաչքար:

13. Վերին կամ Մեծ Լաշին-Ղայա — Ավերակ գյուղատեղ է, տարածվում է Վ. Աղդանից մոտ 5 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արեւելք, Սղնախի-ջուր վտակի վերին հոսանքի աջ ափի հարթության վրա: Գյուղատեղում մնում է մի մեծ եկեղեցու ավերակ շենք, որից քիչ հեռու սարալանջին ընդարձակ զերեզմանատուն:

14. Նոջա-բազար — Ընդարձակ հին գյուղատեղ է, տարածվում է Վ. Աղդանի արեւելեյան կողմում՝ սարալանջին:

15. Ս. Կյուրակե — Շատ փոքրիկ եկեղեցու շենք է, քառակուսի հատակազով, դմբեթավոր, կառուցված է 1286 թվականին, մի մեծ ժայռի վրա: Շուրջը տարածվում է փոքրիկ զերեզմանատուն:

16. Մառուռ — Գտնվում է Նոջա-բազար գյուղատեղում. կառուցված է 17-րդ դարում:

17. Խաչքար — Գտնվում է Նոջա-բազար գյուղատեղում, Բոսաղբյուրի մոտ:

18. Թանիկ — Միջնադարյան փոքրիկ ամրոց, բռնում է մոտ մի հեկտար տարածություն, գտնվում է Վ. Աղդան գյուղի արեւելեյան կողմում, Թանիկներ կոչվող դաշտամասում, փոքրիկ բլրի գագաթին: Ամրոցը շրջափակված է պարիսպներով, որոնց ներսում նկատվում են բնակարանների հիմնապատեր: Տեղացիք դրան «Հակոբ-բեկի խաչ» անունն են տալիս:

19. Հին գերեզմանատուն — Գտնվում է Վ. Աղդանի արեւելեյան եզրի սարալանջին: Նոր տապանաքարերը մեծ մասամբ մշակված են եւ ունեն ցաղալին բարձրաքանդակները:

20. Աստվածածին — Եկեղեցի, գտնվում է գյուղի մեջ, ներքին թաները: պատերի մեջ դրված են քանդակազարդ խաչքարեր եւ նրանց բեկորները:

21. Հին գերեզմանոց — Գտնվում է Վ. Աղդանի կողմում, սարահարթի վրա, Գեղատեղ դաշտամասում:

22. Քառայրե — Բնական եւ արհեստական քարայրերը տարածվում են Վ. Աղդան գյուղի սահմաններում գտնվող ձորերի քարածալոտ ափերին. ներ, իսկ միջին դարերում հանդիսացել են որպես ամուր ավաստարանների օտար նվաճողների արշավանքներից պաշտպանվելու համար:

Ո Ւ Զ Ո Ւ Ն Թ Ա Լ Ա

Գիտակայան — Ուղունթալայի սահմաններում հետաքրքրական է անցյալում, որպես գիտակայան կամ պահակատուն ծառայած ամրոցաձեւ շենքը, որը գտնվում է Ուղունթալայից մոտ 3 կիլոմետր դեպի հարավ, Աղստեղ

գետի աջ ափին: Սա շրջանաձևի հատակագիծ ունեցող, քառահարկ, բրգա-
ձևի բարձր մի շենք է, որը կառուցված է մանր գետաքարերից ու թրժած աղ-
յուսից — թույլ կրաշաղախով: Հուշարձանի առանձին հարկերն իրար հեռ-
հաղորդակցվում են պատերին կից կառուցված քարե սանդուխտներով: Ստո-
րին 3 հարկերը ներքուստ քառակուսի հատակագիծ ունեն, իսկ վերին հար-
կը՝ շրջանաձևի է:

Պատերի մեջ, ներսից կան բաղմամբով նիշեր եվ տարբեր լայնու-
թյամբ անցքեր՝ հրացաններ արձակելու եվ դիտելու նպատակով: Որոշ խոր-
շերից՝ պատերի միջով, օդանցքների նման խողովակաձևի հատուկ անցքեր
են ձգվում տանիքից վեր:

Բոլոր հարկերի տանիքները եղել են փայտածածկ եվ քանդվել են: Պա-
տերի մեջ կան լայն ճեղքվածքներ: Հուշարձանը գտնվում է սաստիկ խառ-
խուղ միճակում: Այդ հուշարձանը պատկանում է իրանական տիրապետու-
թյան վերջին շրջանին՝ 18-րդ դարին:

Մանուդ-եղծի — Ավերակ, փոքր եկեղեցի, հասարակ ձևով կառուց-
ված. կից ունի փոքրիկ գերեզմանատուն, գտնվում է Ուզունթալա գյուղից
մոտ 2 կիլոմետր դեպի արևելք:

Վարդխմատի-խաչ — Փոքրիկ եկեղեցի է, հիմնովին ավերակ. գտնվում
է Ուզունթալա գյուղի հարավ-արևելյան կողմում բարձրացող փոքր բլրի
զագավրին: Եկեղեցու բնի առջևում կանգնեցված է մի քանդակազարդ
խաչքար: Կից ունի գերեզմանատուն՝ 17-րդ դարի ընդողջ խաչքարերով:

Կուրած-եղծի — Գտնվում է Ուզունթալա գյուղից մոտ 1,5 կիլոմետր
դեպի հարավ, փոքրիկ եկեղեցի է, ավերակ միճակում, կից կա փոքրիկ գե-
րեզմանատուն:

Ս. Սարգիս — Փոքրիկ մատուռի շենք է, հիմնովին ավերակ, տեղում
թափված են քանդակազարդ խաչքարերի բեկորներ, կից նկատվում են բը-
նակարանների հետքեր. գտնվում է Ուզունթալայի հյուսիսային կողմում:

Ավերակ գյուղատեղի — Տարածվում է Ուզունթալայի արևմտյան կող-
մում, մոտ 2 կիլոմետր, Ռեվազու գյուղի ճանապարհի եզրերին: Գյուղա-
մուղում մնում է հին գերեզմանատունը: Այժմ այդ վայրում հաստատվել է
Նոր-Խաչթառակ գյուղը:

Հին գյուղատեղի — Տարածվում է Ուզունթալայից դեպի արևմուտք,
լալի գյուղի եվ Ուզունթալայի արանքում: Գյուղատեղում պահպանվել են
տեղացիների կողմից Աղբալա-խաչ անուն ստացած փոքրիկ եկեղեցու հիմ-
նապատերը: Եկեղեցու մոտ կա փոքրիկ գերեզմանատուն՝ բնական սալ քա-
րերից պատրաստած տապանաքարերով:

Ճգնալուրի փար — Միջնադարի փոքրիկ ամրոց է, ավերակ միճակում,
գտնվում է Ռեվազու գյուղի հարավ-արևելյան կողմում ընկած բարձր լեռան
զագավրին:

Հին գյուղատեղի — Տարածվում է Ռեվազու եվ Խաչթառակ գյուղերի
արանքում. գյուղատեղում սրահպանվել են մեծ ձիթանի հիմնապատերը եվ
մի քանի գերեզմաններ:

Դամիշ գյուղ — Ավերակ հին գյուղատեղի է, տարածվում է Հին-Խաչթա-
ռակ գյուղից մոտ 2 կիլոմետր դեպի արևելք. գյուղատեղում կա գերեզմա-
նատուն եվ մի փոքրիկ եկեղեցի, որը կիսավեր միճակումն է:

Թ Ա Լ Ա

1. Հին գյուղատեղի — Տարածվում է Թալա գյուղից մոտ 2,5 կիլոմետր
դեպի արևմուտք, «Բրիցի աղբյուր»-ի մոտ, գյուղատեղում կա փոքրիկ եկե-
ղեցի եվ գերեզմանատուն:

2. Հին գյուղատեղի — «Իրիցի աղբյուր»-ից հեռու է մոտ 3 կիլոմետր, դեպի հարավ-արեւմուտք, կա եկեղեցի եւ գերեզմանատուն:

3. Հին գյուղատեղի — Տարածվում է Թալա գյուղի հյուսիս-արեւմուտք, Միջնաշեն կոչվող դաշտամասում: Գյուղատեղում կա եկեղեցի եւ գերեզմանատուն՝ խաչքարերով: Հավանական է, որ գյուղը կոչված լինի Միջնաշեն:

4. Եկեղեցիներ — 2 հատ, գտնվում են գյուղի արեւելյան կողմում:

5. Ամրոց — Գտնվում է Թալա գյուղից մոտ 2 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արեւմուտք, Միջնաշենի մեղվանոցի մոտ, ժայռին կից:

6. Քարայրեր — Տարածվում են Թալա-ջուր վտակի ափին գտնվող ժայռի մեջ:

ՆՆՈՔԱՎԱՆ (Նախկին ՔՐԴԵՎԱՆ)

1. Ս. Սարգիս — Եկեղեցի. գտնվում է գյուղի մոտ, ժայռի վրա. շուրջը տարածված է գերեզմանատուն:

2. Ս. Սարգիս — Եկեղեցի, գտնվում է գյուղի հարավային կողմում, Թալա գետակի ձախ ափին, ժայռի տակ, կից կա գերեզմանատուն, ձորի եզրին տարածվում է հին գյուղատեղ:

3. Ս. Հովհաննես — Եկեղեցի, գտնվում է Ենոքավանից մոտ 2 կիլոմետր դեպի արեւմուտք, Սրբանես դաշտամասում. կից ունի փոքրիկ մատուռ եւ գերեզմանատուն. շուրջը տարածվում է հին գյուղատեղ:

4. Հին եկեղեցի — Գտնվում է Ենոքավանի մոտ, «Գիծ հողեր» դաշտամասում, խաչածել հատակադեղմով, կից ունի գերեզմանատուն:

5. Անապատ — Արհեստական քարայրեր, որտեղ կա վիմափոր, եռ-հարկ եկեղեցի՝ քանդակազարդ խաչքարերով զարդարված: Եկեղեցին ունի 3 սրահ. շինված է Թալա գետակի ափին գտնվող ժայռի վրա:

6. Հին գյուղատեղի — Տարածվում է անապատից դեպի արեւելք. մոտ 2 կիլոմետր հեռու. գյուղատեղում կա եկեղեցի եւ մի քանի քանդակազարդ արձաններ:

7. Քարայրեր — Տարածվում են Ենոքավանի սահմաններում, Թալա գետակի ձորի ժայռոտ ափերին. քարայրերը մասամբ բնական եւ մասամբ արհեստական են:

ԼՈՒՍԱԶՈՐ (Նախկին ԽԱՎԱՐԱԶՈՐ)

Հին գերեզմանատուն — Գտնվում է Լուսաձոր գյուղից 1 կիլոմետր դեպի հարավ, Խավարաձոր կոչված ձորի աջ ափին. գերեզմանոցում կան քանդակազարդ խաչքարեր, որոնք քանդակները պատկանում են 12—13-րդ հիշատակվում է «Գիրք մեկնության տոնից» գրքի մեջ:

Ա. Չ Ա. Չ Ո Ւ Ր

Հին ավերակ գյուղատեղի — Տարածվում է Աչաջուրից մեկ կիլոմետր դեպի հարավ-արեւմուտք, Մակարավանքի - ջուր վտակի երկու կողմերում՝ «Գեղատեղ» կոչվող դաշտամասում: Գյուղատեղը բռնում է բավական ընդարձակ տարածություն եւ հիմնովին ավերակ է. հարավային թաղամասում եւ կառուցված են լեռնաքարերից—կրաշագխով:

Գյուղատեղում կան երեք եկեղեցիների շենքեր, որոնցից երկուսը գրեթե անվնաս են վտակի ձախ ափին եւ հազիվ հետքեր են նկատվում: Անմիջապես

վտակի ափին, բարձունքի վրա գտնվող եկեղեցին հայտնի է ս. Կիրակի անունով. վերջինիս շուրջը տարածվում է գերեզմանատուն՝ խաչքարերով ել 18—20-րդ դարերի արձանագրված տապանաքարերով: Գերեզմանատունը ձգվում է մինչև մյուս եկեղեցու շենքը, ուր տեղի են ունենում նոր թաղումներ: Ս. Կիրակի եկեղեցուն կից կանգնեցված է մի խաչարձան՝ 13-րդ դարի արձանագրությամբ:

Երրորդ եկեղեցու շենքը գտնվում է վտակի աջ ափի թաղամասում, փոքրիկ է ել հայտնի է Աստվածածին կամ «Քուրամիջի խաչ» անունով: Շուրջը տարածվում է փոքրիկ գերեզմանատուն, որտեղ կան մի շարք գեղաքանդակ խաչքարեր՝ խոշոր պատվանդաններով: Իրենց քանդակներով դրանք պատկանում են 12—13 դարերին: Գյուղատեղում՝ Մակարավանքի-ջուր վտակի վրա պահպանվել են գետաքարերից, ամուր կրաշաղախով շարված կամրջի մնացորդները:

1. Հին Պեպիս — Ավերակ գյուղատեղ. տարածվում է Աշաջուր գյուղից մոտ 4 կիլոմետր դեպի հարավ, անտառի մեջ, համանուն դաշտամասում: Գյուղատեղում պահպանվել են անմշակ քարերով շարված մի փոքրիկ եկեղեցի ել մի փոքրիկ գերեզմանատուն: Եկեղեցու կառուցման ձևեր ել գյուղատեղի նյութական, կուլտուրայի մնացորդները վերաբերում են 17-րդ դարին:

2. Կայան բերդ — Միջնադարյան ամրոց է. գտնվում է Աշաջուր գյուղի հարավ-արևմտյան կողմում, Նալթոքյան լեռան անտառապատ գագաթին, ավերակ վիճակում: Ամրոցից ներքև, լեռան հյուսիսային լանջին, կա մի փոքրիկ ավերակ մատուռ:

3. Հին Աշաջուր — Ավերակ գյուղատեղ, բռնում է բավական ընդարձակ տարածություն, ամբողջապես վեր է ածված վարելահողերի. գյուղատեղում մնում է գերեզմանատան մի փոքրիկ մասը՝ բնական քաղքարից պատրաստված տապանաքարերով:

4. Ս. Հովհաննես — Եկեղեցի, գտնվում է Աշաջուր գյուղից մոտ 3 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևմուտք «Սրբանեսի-Յալ» կոչվող անտառապատ բլրի վրա: Փոքրիկ շենք է, կառուցված անմշակ քարերից, ներսից սվաղած է կրաշաղախով, որի վրա նկատվում են զարդանկարներով ու գրած վոր հիմնադրված հետքեր: Բլրի գագաթը շրջափակված է պարսպով, ուրից հիմնապատներն են մնացել: Պարսպի ներքո նկատվում են շենքերի հետքեր ել մի քանի գերեզմաններ՝ սալ քարերից պատրաստված տապանաքարերով:

5. Խաչքար — Գտնվում է ս. Հովհաննեսի բլրաշարի ամենաստորին գագաթի արևմտյան կողմում, Կապի-լանջ լեռնաշղթայի լանջին կամ Նոս վերի-լանջ դաշտամասում: Խաչքարը մուգ վարդագույն անդեղտից է, շքեղ քանդակագործ, որ վերաբերում է 13-րդ դարին: Նկատվում է, որ փոխադրված է ուրիշ տեղից ել հենած բլրի ժայռու լանջին: Դրան կից նկատվում են եկեղեցու հիմնապատները ել այլ շենքերի հետքեր:

6. Նահատակ — Եկեղեցի, գտնվում է Աշաջուր գյուղի հարավ-արևմուտյան կողմում՝ բլրի գագաթին, կից նկատվում են այլ շենքերի հետքեր:

7. Կամուրջ — Խելերը քարաշեն. վրան փալտածածկ, ալժմ ավերակ. գտնվում է Աշաջուր գյուղից մոտ 3 կիլոմետր դեպի արևելք, Կրիվոյ-մոստ փոստային կայանի մոտ, Նահատակի-ջուր վտակի վրա:

Ս Ն Վ Ք Ա Ր

Գարբաս — Ավերակ գյուղատեղի. տարածվում է Սեվքարի հյուսիսային կողմում, մոտ 2 կիլոմետր հեռու, փոքրիկ սարահարթի վրա, գյուղատեղին մասամբ անտառապատ է, մասամբ վեր է ածված վարելահողերի:

Գյուղատեղում մնացել են եկեղեցու շենքի՝ Դարպասի վանքի ավերակները։ Վերջինս բավական ընդարձակ շենք է. կառուցված է թրժած աղյուսից եւ աղյուսածեւ մանր քարերից՝ կրաշաղախով. եկեղեցու շենքի արեւելյան կողմում նկատվում են մի քանի գերեզմաններ եւ խաչքարերի խոշոր պատվանդաններ։

Գյուղի սահմաններում տարածվում են դամբարաններ, որոնցից մի քանիսը հայտարերվել են գյուղի դպրոցի մոտ. դամբարաններից դուրս են եկել կավե սեփազույն ամաններ եւ բրոնզե զանազան զարդեր։

Մ Ե Լ Ի Ք - Գ Յ Ո Ւ Ղ

Ս. Հակոբ — Եկեղեցի, գտնվում է Մելիք-գյուղի արեւմտյան կողմում, փոքրիկ բարձրության դագաթին. մնում են հիմնապատերի հետքերը. շուրջը տարածվում է գերեզմանատուն, որի տապանաքարերը սաւ քարերից են եւ մեծ մասամբ ջարդված։

Գ Ե Տ Ա Շ Ե Ն - Գ Յ Ո Ւ Ղ

Բերդաբար ամրոցը — Գտնվում է Գետաշեն գյուղից դեպի հարավ - արեւմուտք, Դեղցնուտ եւ Սամսոն վանքերի արանքում, խնձորկուտ վտակի աջ ափին բարձրացող ժայռի դագաթին։ Միջնադարյան փոքրիկ ամրոց է, բրգավոր պարիսպներով, որոնք շարված են մանր լեռնաքարից, կրաշաղախով. ներկայումս հիմնովին ավերակ են։ Ներսում կա ջրավազան, որի ջուրը կավե խողովակներով բերված է մոտակա աղբյուրներից։

Չայ-դաշան կամուրջ — Գտնվում է Կիրանց-ջուր վտակի վրա, վերջինիս եւ Սամսոնի-ջուր վտակի միախառնման վայրում, Չայ-դաշան մասում։ Կամուրջը շինված է վարդագույն տուֆի մաքուր տաշած քարից, կրաշաղախով, մի ամբողջական լայն կամարով։

Կամրջի ձախ խելի վրա, արեւելյան կողմում կա պարսկերեն արձանագրություն, Հիջրաթի 1207 թվագրությամբ. արձանագրությունը կիսով չափ եղծված է (նկ. 33)։ Գետակի 2 ափերի հարթության վրա նկատվում են բնակարանների հետքեր եւ մի քանի գերեզմաններ։

Գետաշեն գյուղի սահմաններում, Կունեն-ջուր գետակի եւ նրա վտակների հովիտներում տարածվում են մի շարք ավերակ հին գյուղատեղեր։

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
АРМЯНСКОЙ ССР

V

ИДЖЕВАНСКИЙ РАЙОН

(ПУТЕВОДИТЕЛЬ)

APMIRCHON CCB
NCTOPHECKNE TAVMTHIKI

YANNESAHON IN LADON
V

YANNESAHON IN LADON

ОТ СОСТАВИТЕЛЯ

„Путеводитель“ по историческим памятникам Иджеванского района имеет задачей краткое ознакомление туристических и экскурсионных групп с памятниками прошлой культуры, потому текст дан как на армянском, так и на русском языках.

„Путеводитель“ разбит на две части. В первой дано относительно подробное описание наиболее значительных исторических памятников Иджеванского района. Во второй части указаны мелкие и одиночные памятники района общим перечнем.

К „Путеводителю“ приложены: а) краткий очерк об историческом прошлом района, б) снимки, в) археологическая карта района.

КРАТКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК.

По сей день еще достоверно не установлено, в какую область и какой „гавар“ (кантон) Древней Армении входил нынешний Иджеванский район до V века н. э. После падения царства Аршакидов, когда вся Армения была разделена между двумя мощными мировыми соседними государствами—Персией и Византией, Иджеванский район составлял часть Кохбопорского „гавара“ области Гугарк. После же этого как границы района, так и его название подвергались многократным изменениям. Так, например, после того, как арабы завладели Арменией, район назывался гаваром Кайэн или страной Севордийцев, затем—гаваром Агстев, Казахом-Каравансарай и, наконец,—Иджеван.

Археологические находки в случайно вскрытых могильниках ряда сел Иджеванского района (Иджеван, Севкар, Ачаджур, Верхн. Агдана и т. д.) с несомненностью свидетельствуют о том, что и в этом районе Армении за несколько тысяч лет до нас проживало население с довольно высоко развитой культурой.

К числу исторических памятников древнейших времен нужно отнести также и многочисленные природные пещеры Иджеванского района, расположенные по скалистым склонам глубоких ущелий, некогда служивших жилищем аборигенам.

Известно, что еще со времен армянской царской династии Аршакидов и, особенно, с IV—V в. в. н. э., через Иджеванский район пролегал один из оживленных международных торговых путей.

В период арабского господства Иджеванский район входил в Гандзакский амират. Историческими памятниками указанной эпохи являются крепости, возведенные местным населением района для защиты своей самостоятельности. Из этих крепостей наиболее известны крепость Манташ или Кара-кала, Кыз-кала, Будури и др.

В период после свержения арабского ига—X—XIII в. в., во время Багратидов и Захаридов, район переживал пору расцвета культуры. Достигают высокого совершенства водчество, резьба по камню, живопись, строится ряд прекрасных памятников, как, например, монастыри

Макараванк, Дехнунт, Самсон, Аракелов, Киранц и др. Эти исторические памятники щедро разукрашены богатой резьбой по камню и покрыты эпиграфическими надписями, представляющими собой важнейшую документацию для историографии Армении. В мирных условиях наступившего успокоения оживляются заглохшие было торговые сношения, вновь открываются торговые пути, через реки вновь перекидываются каменные мосты.

Но начиная с XIII в. н. э., в результате нашествий татаро-монгольских орд, подвергается разгрому и разграблению, в числе прочих армянских районов, и Иджеванский район; сильному разрушению подвергаются исторические памятники, часть населения истребляется и угоняется в рабство, экономическая и культурная жизнь населения почти совершенно замирает.

Наступает период персидского господства. Несмотря на деспотический режим персов, район в известной степени оправляется от разгрома: восстанавливаются сравненные с землей старые села, основываются новые, в сравнительно установившихся условиях протекает жизнь, хотя экономика и культура района не достигают прежнего цветущего уровня вплоть до XIX века, когда русская армия принесла всему Закавказью освобождение от тяжкого ига восточного деспотизма.

ИДЖЕВАН.

Иджеван—одно из древнейших центральных сел одноименного района, расположенное по берегу реки Агстев (Акстафа). Одна из древних торговых дорог проходила по долине реки Агстев, и на ней для торговых караванов был постоянный двор—ночевье (по армянски «иджеван»), откуда село и получило свое название.

Археологические изыскания показали, что этот древний «иджеван» — постоянный двор находился в 10-ти километрах к югу от современного Иджевана; на левом берегу реки Агстев, где и по сей день сохранились остатки древней бани (см. рис. 1).

МАНТАШ.

Крепость Манташ или Кара-кала (Черная крепость) находится на расстоянии 12 километров к юго-востоку от Иджевана, на самой вершине горы, круто вздымающейся на правом берегу реки Агстев. Возведенная в годы арабского господства, она считалась одной из самых крупных и недоступных крепостей Армении, расположена была на обеих плоско-срезанных верхушках горы, из которых одна возвышалась над другой на высоту 50 метров. Более высокая часть, на которой расположена была цитадель (вышгород), замыкалась толстой двойной стеной с башнями. Внутри заметны следы жилищ (рис. 2). Крепость имеет два входа, двери которых были из цельных плит. В настоящее время крепость в разрушенном состоянии, сохранилась лишь часть стен. Внутри нее замечаются остатки многочисленных жилищ.

Исходя из исторических свидетельств, можно утверждать, что эта крепость—историческая крепость Кайан.

КЫЗ-КАЛА.

(«Девичья крепость»)

Крепость Кыз-кала находится на расстоянии 16 км. к юго-востоку от села Иджеван, на вершине горы, покрытой лесом. Маленькая площадка на вершине горы со всех сторон окаймлена природной грядой высоких скал. Одновременно крепость была защищена и искусственными стена-

ми с башенками. Вход в крепость—с юга; около входа, с внутренней стороны, расположена была небольшая сторожка.

Внутри крепости, кроме руин жилищ, находятся два резервуара для воды и церковка крестообразного плана. Один из резервуаров очень велик. Вода по глиняным водопроводным трубам предварительно вливалась в меньший бассейн и уже оттуда по другим трубам текла в этот большой резервуар.

Все строение крепости, так же как и стены ее, возведены из синеватого базальта, на известковом растворе. Строение крепости в настоящее время—в полуразрушенном состоянии.

Историко-археологическое значение крепости Кыз-кала, ввиду сравнительно хорошей сохранности ее комплекса, довольно велико.

МАКАРАВАНК.

Макараванк находится в 3-х километрах к юго-востоку от села Нор-Ачаджур (Новый Ачаджур).

Нор-Ачаджур был основан в XIX веке выселившимися из деревни старый Ачаджур населением. Случайно обнаруженные во время земляных работ глиняные сосуды, карасы и давяльни для винограда свидетельствуют о том, что Нор-Ачаджур был некогда заселенным местом. Нор-Ачаджур богат историческими памятниками, из которых самым значительным является Макараванк, возведенный на южном пологом склоне горы, покрытой лесом (рис. 3).

Своеобразная архитектура, богатство стенных надписей, орнаментов и резьбы по камню с изображением животных и птиц делают Макараванк одним из самых значительных памятников прошлого, достойным серьезного внимания.

Макараванк представляет из себя групповой памятник, состоящий из выстроенных рядом друг с другом двух церквей, одного притвора стеной оградой, внутри которой расположены монастырь обнесен братии и другие строения. Вокруг памятника раскинулось обширное городище Макараванк и прилегающее к нему большое кладбище с многочисленными надмогильными плитами и „хачкарами“ (кресткамнями), с богатейшей резьбой по камню.

Время постройки главного храма не уточнено. Исторические источники сообщают очень скудные сведения об этом памятнике, однако, слог надписей свидетельствует, что он мог быть выстроен в XI—XII вв.

Из надписи на тимпане двери паперти с буквенным обозначением даты (НИЭ=978 г.) можно заключить, что в районе этого памятника были и более старинные здания.

Церковь представляет из себя довольно просторное строение с куполом (рис. 5). По обеим сторонам алтаря находятся двухэтажные приделы: одна из них в западной части впоследствии была перегорожена и превращена в двухэтажный придел.

Алтарная абсида украшена 12-ю полукруглыми в плане нишами, а передняя сторона облицована фигурными зеленоватыми камнями, укладкой которых достигается сетевидная плетенка. Вместе с тем эти камни покрыты богатой резьбой с барельефными изображениями разодетых людей, различных животных, птиц и пресмыкающихся, попеременно с цветами. Эта богатейшая резьба по камню представляет собой одну из самых интересных частей памятника (рис. 4, 5, 6, 7, 8, 9).

С внешней стороны восточной, южной и северной стен церкви устроены парные треугольные в плане ниши, которые увенчиваются богатой резьбой по камню (см. рис. 5, 7). Ниши северной стены скрыты были впоследствии стеной пристроенного позже притвора („жаматун“).

В церкви две двери, из которых одна открывается в западной стене, другая — в северной. Дверь главного (западного) входа украшена пышным наличником, а тимпан ее выложен красными и зелеными фигурными камнями (рис. 11, 14).

В центре каждой стены памятника открывается одно высокое и узкое окно с богато-высеченной бровкой.

Под окном южной стены высечен на камне огромный мощный орел с добычей (по всей вероятности, с тельцом) в когтях. Над этим же окном вырезаны на камне солнечные часы (рис. 12).

Купол снаружи имеет форму цилиндра, на 20 парах полуколонок, с 4-мя симметрично расположенными окнами, открывающимися в купол. Окна имеют одинаковые наличники с богатым растительным орнаментом. Под арками, соединяющими полуколонки купола, высечено по одной розетке.

Весь памятник выстроен из чисто-тесаных плит темно-розового андезита на известковом растворе. Пол церкви из гладких каменных плит, кровля перекрыта крупными каменными плитами.

Памятник в сохранном состоянии, лишь разрушен шатер купола и из барабана выпало несколько камней. Упали также карнизы, большинство кровельных плит и значительная часть внешней облицовки на южной и восточной стенах. Памятник подвергался ряду капитальных и частичных ремонтов. Последний ремонт был произведен Комитетом по охране исторических памятников Армении в 1940 году.

„Жаматун“ (притвор церкви) находится в северной части главного храма и был пристроен к нему впоследствии. „Жаматун“ построен из чисто-тесаных плит того же темно-розового андезита. Он в плане

четырёхугольный, на четырех каменных колоннах, стержни которых составляют цилиндрические цельные глыбы с большими базами и капителями. На четырех колоннах покоится в центре жаматуна каменное перекрытие с центральным световым отверстием—„ертником“. Остальные части потолка разработаны узорно-вытесанными камнями, с богатой резьбой по камню на углах (рис. 13). У основания купола, на отдельных камнях высечены метки строивших здание мастеров (С, М, Д, Н, К, О, А, Т, и т. п.).

По обе стороны двери „жаматуна“ установлены большие пьедесталы для „хачкаров“ (крест-камней), которых теперь нет на месте. В юго-восточном углу жаматуна находится двойной придел, к верхнему этажу которого ведут восемь каменных ступенек (рис. 14). В северо-восточном углу вместо придела возведена другая пристройка, которая дверцей сообщается с жаматуном. Эта пристройка сооружена из плоских каменных плит молочного цвета и имеет сводчатое перекрытие. К югу собора. В восточной стене выложен большой очаг, возможно, для выпечки просфир для монастыря. На кладку стены использованы фрагменты „хачкаров“.

Кроме трех дверей, которыми „жаматун“ сообщается с двумя храмами и просфиропекарней, в нем пробит еще один вход с западной стороны. На южной закраине, выше наличника двери, высечен барельеф сфинкса—человекообразного льва, увенчанного короной; на северной же закраине входа изображен лев, с быком в когтях (рис. 15).

Памятник имеет 5 окон: три на запад, и два—на север. Окна украшены резными по камню бровками. На краях оконной бровки одного из окон западной стены высечены горельефы двух голубков (рис. 10).

Хотя памятник не обвалился, но находится в ветхом состоянии. Законченностью архитектурного комплекса, гармоничным мастерством, мягкостью тонов расцветки и изумительной резьбой по камню Макараванк оставляет незабываемое впечатление.

Второй храм Макараванка—самый древний из исторических его памятников, не упоминаемый ни в одном из исторических источников. По стилю постройки он может быть отнесен к X в. Характер по плану. Крылья соединяются арками, а внутри—крестообразный цилиндрическим барабаном.

В каждом углу храм имеет по приделу. Единственная дверь храма открывается на запад в притвор. В восточной стороне храм имеет абсиду с обширным алтарем и престольным камнем. Облицовка передней

части алтаря покрыта богатейшей резьбой с растительным и плетеным орнаментом.

С каждого крыла открывается по одному окну с резьбой. По одному окну пробито и в каждой стороне купола. Пол церкви земляной, кровля покрыта каменными плитами.

Памятник возведен из полутесаного красного туфа. Церковь подверглась капитальному ремонту, во время которого целиком сменены были ее кровля и купол, перекрытые теми же чистотесаными плитами.

Церковь Богородицы (Аствацацин) находится на восток от Главного храма. Она была возведена в 1198 году настоятелем монастыря, епископом Ованнэсом. Это очень маленькое по объему здание, напоминающее церковь Аbugамренц в Ани, выстроено из чисто тесаного темно-розового андезита. С внешней стороны она внизу круглая, а наверху—восьмиугольна. Внутри церковь крестообразной формы. Западное крыло прямоугольно, остальные крылья полукруглые. В углах крыльев поднимаются тонкие декоративные полуколонки, которые соединяются друг с другом арками и несут на себе маленький купол. Барабан купола цилиндрический с высоким, заостренным клобуком (рис. 16).

В центре каждого из крыльев открывается по одному окну; с внешней стороны простенков их высечено по одной нише, перекинутые арки которых украшены резьбой. Над всеми окнами тянутся тонко-высеченные оконные бровки.

Памятник бросается в глаза характерными горельефами. Над окном в северной стене высечен аист, схвативший за шею змею; змея туловищем своим обвилась вокруг шеи аиста. Над южным окном высечен горельеф, изображающий схватку двух зверей.

Пол церкви вымощен каменными плитами, крыша покрыта каменными плитами. В восточной части церкви имеется абсида с очень маленьким алтарем и престольным камнем.

Памятник в сохранном состоянии (рис. 16, 17, 18).

Часовня Макараванка стоит к северу от церкви Богородицы. Выстроена она из тесаных камней, со сводчатой крышей. В восточной ее части—маленькая абсида, вход с запада, с полукруглым тимпаном двери. С обеих сторон двери—крупные цельные плиты, края которых покрыты резьбой с растительным орнаментом. На покрытие крыши использованы украшенные резьбой „хачкары“ и другие фрагменты.

Макараванк был опоясан каменной оградой, ныне совершенно ославшейся. Сохранился лишь главный арочный вход, возведенный из чисто тесаных камней, обрамленный наличником из валиков. Внутри ограды лежат развалины обширных помещений монастырской братии, постро-

енных из местного камня на известковом растворе. Питьевая вода доставлялась глиняными трубами с покрытой лесом горы в западной стороне. У истока водопровода, на горе, сохранился еще водосборный бассейн. Во время случайных раскопок часто находят водопроводные трубы. Во дворе памятника, в юго-западном углу, сохранился еще полуразрушенный водоприемный резервуар.

Вокруг памятника раскинулись развалины села Макараванк; большая площадь, занятая руинами, и величина жилищ свидетельствуют о том, что это было некогда цветущим центральным поселением. За многочисленность его населения говорит также обширное кладбище за поселением с богато украшенными резьбой надмогильными плитами.

Богат Макараванк и стенными надписями, которые большей частью носят дарственный характер и относятся к XII—XIII в. в. Все это говорит за то, что в этот период Макараванк был значительным и состоятельным монастырем.

Начиная с XIV века упоминаний о Макараванке уже не встречается. Не исключается правдоподобие предположения о том, что и он подвергся опустошению татаро-монгольскими ордами.

МОНАСТЫРЬ АРАКЕЛОЦ

(Апостолов)

Монастырь Аракелоц (апостолов) и поселение его находится в двух километрах на запад от села Геташен (бывш. Кунэн).

Геташен был основан в конце XIX века, переселенцами из села Старый Кунэн и из других сел. Остатки поселения Старый Кунэн разбросаны по обеим сторонам ручья под названием Кунэнагэт, который у истоков носит название Киранц-джур. Судя по материальным остаткам, село Старый Кунэн перестраивалось в начале XVII века и занимало довольно обширную площадь.

Среди развалин поселения сохранились две большие церкви, выстроенные из местного нетесаного камня, на известковом растворе.

Одна из церквей расположена на правом берегу ручья и называлась церковью Богоматери. Крытый вход ее с южной стороны совершенно разрушен.

Церковь возведена была супругами—Мелик Шахназаром и Ханзаде в 1675 году, строил ее мастер Акоп, оставивший надпись об этом на тимпане входной двери. Вокруг церкви раскинулось обширное кладбище с многочисленными „хачкарами“ и надмогильными плитами. „Хачкары“ покрыты богатой резьбой по камню, а надмогильные плиты—горельефами с изображением бытовых сцен и различных святых (рис. 19). На части

„хачкаров“ и надмогильных плит есть датировка надписей XIII века и затем, после перерыва, XVII—XIX в.в., что говорит за то, что село Кунэн подвергалось разрушению во время монгольских нашествий и вновь было заселено лишь с XVII века.

Вторая, также разрушенная, церковь села расположена на левом берегу того же ручья. От нее сохранилась лишь часть абсиды. От церкви на запад тянулось другое кладбище.

1. Аракелоц ванк (монастырь им. Апостолов) расположен на небольшом возвышении по левому берегу ручейка Кунэн и представляет собой групповой памятник, состоящий из двух церквей, одного притвора („жаматуна“) и ряда подсобных строений. Монастырь окружен высокой стеной с башенками, выведенными из крупных каменных глыб на известковом растворе. Главный вход расположен в юго-восточном углу. Имеется и маленький вход с западной стороны.

Главный храм монастыря расположен на крайней северной окраине вершинной площадки, и северная стена храма является продолжением каменной ограды монастыря. Храм представляет из себя купольное сооружение, покоящееся на четырех полуколоннах, которые, соединяясь друг с другом арками, несут на себе остроконечный, с высоким клобуком купол с цилиндрическим барабаном (рис. 21). Здание выложено из цветного местного камня; плиты чисто тесаны с лицевой стороны и слегка отесаны с внутренней. Алтарь приподнятый, без приделов. Единственная дверь пробита с западной стороны и открывается в притвор („жаматун“). Храм в сохранном состоянии. Снутри он оштукатурен известковым раствором, большей частью осыпавшимся. На оставшейся штукатурке заметны следы стенописи (фресок).

„Жаматун“ (притвор) пристроен к Главному храму с западной его стороны и в одном с ним стиле. Крыша здания покоится на двух парах скрещивающихся арок, один край которых упирается в полуколонки, а другой—в кронштейны. Привлекает внимание изящество, особенно заметное на общем грубоватом фоне (рис. 22).

Дверь открыта с южной стороны. Перед дверью стояла некогда колокольня, ныне разрушившаяся почти целиком, за исключением нижней части западной ее стены.

Весьма примечательна центральная часть крыши „жаматуна“, разрешенная в стиле „азарашен ертиков“—армянских крестьянских домов, но с той главной и коренной разницей, что здесь при строительстве дерево было целиком заменено большими и длинными каменными плитами. Этот случай является одновременно и блестящей иллюстрацией особого направления армянского зодчества—пути, ведущего от этой крыши с каменным „ертиком“ и достигшего бесподобного совершенства при решении проблемы покрытия в Гегарде, Аридже, Гошаванке и др. строениях

(рис. 23). И совершенно не является случайным воздействие форм светского дома из народа на „жаматун“, поскольку и самые „жаматуны“ долгое время несли преимущественно светские функции.

Крыша „жаматуна“ покрыта каменными плитами. Под полом—несколько могил, прикрытых большими тесаными надмогильными плитами. На фасадной стороне южной стены и на остатках стен колокольни сохранились стенные надписи, датируемые XIII веком; следовательно, и постройка Главного храма с „жаматуном“ имела место до XIII века.

Крест-камень св. Карапета („хачкар“) установлен под южной стеной Главного храма. Низкий пьедестал его—из цельной глыбы песчаника, сам „хачкар“, с богатейшей резьбой по камню и барельефами святых,—из красноватого туфа. Часть обширной надписи на нем искажена (рис. 24).

Второй храм „Аракелоц ванка“ расположен в южной части вершинной площадки. Это простое сводчатое здание с двускатной крышей. Стены его очень высоки и толсты, парные полуколонки соединяются арками, которые опоясывают потолок. Храм не имеет приделов, в результате чего абсидная часть его чрезмерно широка и не составляет полукруга. По строительному стилю этот памятник напоминает церковные здания последних веков.

На самом южном краю горной площади, внутри ограды, расположены два больших обособленных здания со сводчатыми крышами, толстыми стенами, выстроенными из крупного песчаника на известковом растворе. Возможно, что эти здания служили монастырю амбарами.

Внутри ограды расположено еще несколько небольших строений, служивших, вероятно, жилищами. От них сохранился лишь фундамент.

2. Остатки поселения Аракелоц, раскинувшиеся вокруг одноименного монастыря, занимают довольно большую площадь. Очень немногие из находящихся на территории Армении остатков разрушенных поселений сохранили внутреннюю свою целостность так, как это наблюдается в случае с развалинами села Аракелоц, которое являлось типичным для своей эпохи (X—XIII в. в.). С этой точки зрения историко-археологическая ценность этого памятника довольно велика, что подтверждается наличием на его площади развалин каравансарая, бани, монастыря, церквей и прочих строений.

Остатки поселения раскинуты вдоль обоих берегов ручейка Ку-нэн и окружены густым лесом. Сохранились здания старых церквей различной величины, выстроенных из местного камня, поверхностно-тесаного лишь с внешней стороны. Одна из церквей носила название „Тевавор“ и отличалась сравнительно широким и низким алтарем. Из остальных четырех церквей на двух имеются стенные надписи,

из которых явствует, что одна из них была построена в 1276 году неким священником Григором, а другая—в 1274 году супругами Аветисом и Млкан. На двух остальных церквях стенописи нет, однако, несомненно, что и они относятся к XII—XIII в.в. Все церкви в разрушенном состоянии.

К западу от памятника тянется обширное кладбище с многочисленными хачкарами и пьедесталами к ним. На северо-западном конце кладбища находится надмогильный монумент, который известен среди местных жителей под названием „Тевавор хач“ (Крылатый крест). Он состоит из двух „хачкаров“, из которых первый стоит на трехъярусном пьедестале, а другой—на цельном пьедестале с крылатым „хачкаром“.

Из искаженной надписи „крылатого хачкара“ явствует, что этот монумент был воздвигнут в 1289 году.

Заслуживают внимания находящиеся среди развалин поселения руины бани. Она выстроена была из обожженного кирпича на густом известковом растворе и состояла из ряда подразделений, от которых сохранилась лишь кладка фундамента и остов двух комнатушек. Вода доставлялась по глиняным водопроводным трубам из источников, находящихся на крутых склонах горы к северу от поселения. Часть глиняных труб еще можно видеть на остатках стен бани, укрепленными в вертикальном или горизонтальном положении.

Немалый интерес представляет и каравансарай, расположенный на восточной окраине поселения Аракелот. Каравансарай состоит из нескольких строений, из которых самым характерным является хлев. Он тянется с востока на запад, довольно поместителен, с низкими широкими стенами и сводчатым потолком. Короткие полуколонны завершаются полуарками, которые образуют ниши в стенах. Помимо этих, неглубоких ниш, в простенках оставлены и специальные глубокие ниши. Вход с востока, в виде ворот с цельной тимпанной плитой. Местные жители называют это здание „Дзитханом“ („маслобойня“),—вероятно, оно использовалось позднее, именно, как маслобойня.

К северу от хлева расположены жилые помещения каравансарая—обширный зал, также в направлении с востока на запад, с толстыми и высокими стенами, с тремя большими окнами на восточной стороне и дверью на южной. Возможно, что здание было с деревянной крышей.

На северной стороне две двери ведут к двум другим помещениям, которые меньше по величине и от которых сохранились лишь основания стен. Все здание выстроено из того же камня, что и хлев.

Среди памятников поселения Аракелот заслуживает особого внимания мост Сраноца, перекинутый через ручей Киранц. Кладка моста из крупных тесаных глыб песчаника на крутом известковом ра-

створе, с широкой аркой, устои его возведены со скалистых берегов ручья. Мост построен в то время (XII—XIII в. в.), но цел и по сей час (рис. 20).

В том квартале селения Аракелоц, который тянулся по левому берегу ручья, недалеко от моста стоит небольшое здание, выстроенное в плане квадрата частью из обожженного кирпича и частью из больших камней, напоминающих формой кирпич, на известковом растворе. С внутренней стороны стен, по углам, выложены конусовидные ниши. То обстоятельство, что здание выстроено рядом с мостом и что в селении находился каравансарай, заставляет предполагать, что данное здание служило или помещением для стражи, или пунктом для взимания пошлины с проходящих через мост караванов.

КИРАНЦ-ВАНК (Монастырь Киранц)

Киранц-ванк представляет особый интерес, как один из редких строений на кирпиче в исторической Армении. Он расположен в 12-ти километрах к западу от села Геташен, на левом равнинном берегу ручья Киранц-джер и представляет собой групповой памятник, состоящий из 3 церквей, одной трапезной и ряда подсобных строений (рис. 25).

Главный храм построен из обожженного кирпича, на доколе из чисто-тесаного темно-розового камня. Храм в плане прямоугольный. Два монолитных пилона и 10 полуколонок, соединенные арками, образуют свод крыши. Центральная часть довольно обширна, и высокие арки несут на себе восьмигранный барабан с удлиненным остроконечным шатром купола. Полуколонки составляют полуарки, часть которых стрельчатая. Снаружи вогнутые желобки восьмигранного купола выложены разноцветными глазурованными плитками различной формы (пятиконечная звезда, полумесяц и т. п.). В эти желоба выходят очень узкие и длинные окна (рис. 26).

В восточной части памятник имеет абсиду с просторным алтарем и двумя приделами по его сторонам. Здание изнутри оштукатурено известковым раствором и на них заметны следы поврежденных фресок, изображающих фигуры на библейские сюжеты или орнаменты. На наружной стороне восточной стены имеются две ниши. В каждой стороне здания пробито по окну. Окна окаймлены наличниками и сверху, на стене, имеют по незатейливо выложенному кресту.

У храма два главных входа, один с западной и другой с южной стороны. Дверные косяки обложены чисто-тесаными камнями с пышной резьбой, в виде шестилучных звезд, плетения и растительного орнамента.

Перед входными дверями возведены притворы, которые спереди снабжены широкими сводчатыми просветами, а с боков глубокими ни-

шами под стрельчатыми арками. Памятник сохранился почти в целости, выпала лишь часть плиток крыши.

Остальные две церкви Киранц-ванка находятся рядом с главным храмом, с южной и северной его стороны. Они построены наподобие главного храма из кирпича. Церковь с южной стороны невелика, северной стены у нее нет: вдоль главного храма тянутся полуколонны, которые образуют полуарки. Единственная дверь ее открывается на запад, в сени. Церковь в разрушенном состоянии, сохранилась лишь нижняя часть ее стен.

Здание северной церкви также невелико, пристроено к северной стене главного храма, который служит ей южной стеной. Единственная дверь открывается на запад. В западной и восточной стенах по одному окну, крыша сводчатая.

Трапезная Киранц-ванка составляет важное звено в общей группе памятника. Она находится к западу от главного храма и выстроена из песчаника и булыжника различной величины, на известковом растворе. Камни слегка обтесаны с наружной стороны. Кладка свода — из необработанного грубого камня, осталась неповрежденной, в полной сохранности.

В трапезную ведет единственная дверь с восточной стороны, по три окна с южной и восточной сторон хорошо освещают ее. Дверные и оконные наличники и карнизы из чисто-тесаного андезита. Изнутри здание оштукатурено было известковым раствором, почти совершенно осыпавшимся. На сохранившейся части штукатурки еле намечаются следы фресковой росписи. Обширность трапезной свидетельствует о многочисленности монахов Киранц-ванка.

С западной стороны трапезной сохранилась монастырская поварня и два больших хлева.

В южной стороне монастырского двора сохранились остатки жилых и подсобных зданий монастырской братии. К востоку от главного памятника расположено кладбище, с надмогильными плитами из песчаника и крупных плоских камней, которые большей частью вросли в землю.

Все монастырские угодия обнесены были каменной оградой, в настоящее время обрушившиеся. С западной стороны в ограде был установлен вход с большими арочными воротами, перед которыми стояли широкие каменные сени.

С точки зрения зодческого мастерства и использованных на строительство материалов, Киранц-ванк имеет исключительную ценность; особенно интересна фресковая роспись на внутренней стороне стен. В древних источниках упоминаний о Киранц-ванке не встречается, почему-

и невозможно точно определить—когда и кем был построен монастырь. По мнению специалистов, его постройка приурочивается к XIII—XIV в. в.

ДЕХЦНУТ-ВАНК (Монастырь Дехцнут)

Относительно Дехцнут-ванка ни одного упоминания в древних источниках не обнаружено, почему история его постройки и прошлого остается по сей день невыясненной. Он расположен в 15-ти километрах на юго-запад от Геташена, в глубине леса, на поляне, под названием Дехцнут. Памятник состоит из двух церквей и одного притвора. Вокруг раскинуты развалины с кладбищами.

По высокому мастерству зодчества и резьбы по камню Дехцнут-ванк занимает второе после Макараванка место среди исторических памятников Иджеванского района.

Главный храм Дехцнут-ванка построен из чисто-тесаного темно-розового камня. Четыре полуколонны соединены полукруглыми арками, на которых покоится купол, с цилиндрическим барабаном. Шатер купола целиком разрушен. В восточной части храма-абсида с высоким алтарем, по обе стороны которого возвышается по двухъярусному приделу. Дверцы нижнего яруса приделов открываются на запад, вглубь храма, а приделы верхнего яруса открываются в абсиду, напротив друг к другу. В стенах абсиды выведены арочные ниши со сталактитовыми насечками по камню. Единственная дверь храма окаймлена наличником с богатой и сложной резьбой по камню (рис. 27, 28.)

На тимпанном камне двери высечен крест, покрытый тонким растительным и геометрическим орнаментом. Окно над дверью также окаймлено резным наличником.

В южной, северной и восточной стенах с наружной стороны устроены 2 длинные ниши, верхняя арочная часть которых украшена сталактитовой насечкой (рис. 31). В середине этих стен, сейчас же от выступающего вала цоколя, поднимаются ступенчатые парные полуколонны, образующие кресты по бокам окон.

Памятник находится в полуразрушенном состоянии.

Время его постройки не определено, но судя по стилю, памятник, возможно, приурочить к XIII веку.

Жаматун (притвор) расположен перед западной стороной главного храма и построен из такого же чисто-тесаного камня. Колонн в нем нет, вдоль стен выстроено по паре полуколонн. Противоположные полуколонны соединены арками, которые скрещиваются в углах, образуя в центре крыши невысокий купол.

Жаматун характерен архитектурной своей особенностью—арочной конструкцией (рис. 29). Из трех его дверей главная открывается с за-

падной стороны, украшена резьбой по наличнику, вторая дверь ведет в храм и третья открывается на север. Пол жаматуна вымощен плоскими плитами, крыша выстлана плитами же. В южной стене притвора парное окно, разделенное колонкой.

На стенах жаматуна имеется несколько дарственных надписей. Внутри его, под восточной стеной, к северу от двери, лежит свалившийся с пьедестала хачкар с богатой резьбой и надписью.

Здание второй церкви находится в северной части группы памятников. Оно выстроено беспритязательно, с земляным полом, со следами повторенного ремонта. Церковь сохранилась. Датированных надписей в ней нет, но, возможно, что она была построена в XVII веке.

К северу от церкви находится несколько могил с крупными надмогильными плитами, слегка обработанными. Плиты уже росли вземлю. Немного далее замечаются остатки жилищ.

Недалеко от Децхнут-ванка, у обочины, ведущей к эйлагам Геташена дороги, виднеются остатки стен разрушенной часовни, и небольшое кладбище за нею, с надмогильными плитами из необработанного камня. На кладбище сохранилось несколько небольших пьедесталов из под хачкаров.

САМСОНИ-ВАНК (Монастырь Самсона).

Самсони-ванк расположен в 20 километрах на юго-запад от села Геташен, в глубине леса, на одноименной поляне. Этот групповой памятник состоит из 2 церквей и одной часовни. За ним раскинулось кладбище, а вокруг замечаются остатки старинного поселения.

Название Самсони-ванк народного происхождения, историческое же его название неизвестно. В истории никаких упоминаний об этом памятнике нет.

Главная церковь построена из слегка обтесанных плит серого песчаника. Два ряда парных полуколонн соединяются арками, которые несут на себе восьмигранный барабан с куполом. Единственная дверь открывается на запад. В восточной стороне храма—абсида с большим алтарем. Храм изнутри оштукатурен известковым раствором, штукатурка почти везде осыпалась, на оставшейся части заметны следы фресковой росписи фигурами на религиозные темы.

В верхней части церкви крестообразна. Пространство между крыльями креста было впоследствии заложено и кладка доведена до крыши, закрыв форму креста. Памятник сохранился, хотя и находится

в угрожающем по ветхости состоянии. По стилю архитектуры, оно, несомненно, было построено до XIII века.

Вторая церковь, расположенная к северу от главной церкви, совершенно разрушена. Можно заметить, что ее кладка—из мелкого песчаника и местного камня на известковом растворе. В восточной ее части намечается абрис абсиды, с приделом на каждой стороне.

Здание часовни, расположенное на юге от главной церкви, невелико, выстроено из чисто-тесаного камня. Вход с запада, с наличником над дверью. В восточной части имеется абсида с маленьким алтарем, со сводчатым перекрытием. На стенах имеются полустертые надписи. Выстроенная одновременно с главной церковью часовня в настоящее время представляет собой развалины: сохранились лишь восточная и северная стены и основание стен южной и западной.

Кладбище расположено к западу от монастыря. Надмогильные плиты его вросли в землю, стали незаметными. Сохранилось лишь несколько пьедесталов хачкаров, также полуприкрытых землей.

Вокруг Самсоновки расположено было некогда одноименное село, от которого сохранились лишь следы развалин.

Рядом с монастырем сохранились развалины монашеских келий.

СРВЕГИ-ВАНК

(Монастырь Срвега)

Срвеги-ванк расположен в 3 километрах к юго-западу от села Узунтала, на обширном плато, вглубине леса. Он представляет собой групповой памятник, состоящий из 2 церквей и подсобных строений, окружен каменной оградой. Вокруг него раскинулись развалины старинного поселения (рис. 30).

Главный храм монастыря известен под названием „Сурб Ншан“ (Церковь Знаменья) (рис. 32). Эта постройка центрально-купольной системы, опирающаяся на двойной ряд парных полуколонн. Цоколь ее из тесаного темно-розового андезита, остальная часть стен из обожженного кирпича, на известковом растворе. Полуколонны соединяются стрельчатыми арками, несущими на себе купол с 12-гран-ным барабаном и высоким, остроконечным шатром. В восточной части храма находится абсида с высоким алтарем и двухярусными приделами по его бокам. Приделы имеют с восточной стороны по маленькой абсиде и по одному небольшому окну. Двери приделов верхнего яруса открываются в абсиду, куда ведут снизу каменные ступеньки.

В храме 7 окон, одно из которых смотрит на запад. В западной и северной стенах открываются двери, вторая из которых была впоследствии заложена. Внутри храм оштукатурен известковым раствором. С северной стороны верхнего придела потайной ход в стене ведет наверх, под крышу храма.

Храм подвергался ремонту несколько раз, некоторые его части были коренным образом перестроены. Камни стеной кладки были заменены фрагментами с надписями и резьбой, на одном из которых указан 1201 год. Этим обстоятельством подтверждается, что на месте описываемого памятника некогда стоял здесь же другой, более древний памятник, выстроенный в камне. Главный же храм монастыря Срвеги был, повидимому, построен в XIII—XIV в. в.

Рядом с главным храмом в XIX веке была построена другая церковь, крытая лесом, в настоящее время совершенно разрушившаяся. Стены ее сложены были из фрагментов хачкаров и из цельных хачкаров с резьбой. Под полом церкви заметны следы нескольких, повиди-

мому, очень старых могил с большими надмогильными плитами. Из надписи рядом с нишей купеля явствует, что это скромное здание построено было в 1889 году неким священником Ованнесом.

Группа памятников окружена была каменной стеной, от которой ныне остается лишь основание. Внутри ограды замечаются остатки монашеских келий и подсобных строений. За оградой, на запад от монастыря, лежат развалины монастырской маслобойни, построенной из крупных местных камней. Питьевая вода по глиняным водопроводным трубам доставлялась из находящихся к югу гор.

ЦУРВИЗ

Моро-Дзоро или Цурвиз-ванк (монастырь Цурвиз), расположенный в селении Цурвиз, представляет собой небольшое строение в крестообразном плане, построенное из тесаного серого базальта на известковом растворе. На сильно акцентированных древних подковообразных арках покоится купол с цилиндрическим барабаном. Из прямоугольного западного крыла открывается вход в храм. Другие крылья, в которых пробито по одному окну, полукруглые. На барабане купола открываются четыре окна. Приделов в храме нет, алтарь расположен очень низко. Крыша и купол полностью обновлены. Выстроенный в VII в. памятник, был перестроен в XIII в. Полагают, что он подвергся разрушению во время арабских нашествий.

Монастырь богат стенными надписями, дарственного содержания. Из них знаменательны надпись грузинского царя Георгия, который освобождает монастырь от уплаты всяких поборов и приносит ему в дар новые угодья, и надпись выдающихся членов рода Спасаларов с указанием вкладов. Вокруг монастыря расположено было некогда историческое село Цурвиз, на развалинах которого в настоящее время обожилось село Нов. Цурвиз.

За памятником есть несколько могил.

Цурвиз — единственный сохранившийся исторический памятник VII века в Иджеванском районе, формы водчества и резьба по камню которого заслуживают самого пристального изучения.

ИДЖЕВАН.

1. Баня.—Находится на расстоянии 10 километров от Иджевана, по ведущему в Делижан шоссе, на левом берегу реки Агстев, в разрушенном состоянии. Построена из обожженного кирпича на известковом растворе. Кругом заметны следы жилищ. Возможно, что именно здесь находился древний каравансарай, по имени которого и село впоследствии было названо Каравансараем.

2. Молла-кайа.—Маленькая средневековая крепость, в настоящее время разрушившаяся. Находится на расстоянии 10 километров от деревни Иджеван, на вершине горы, которая тянется вдоль шоссе из Иджевана в Делижан.

3. Нижний Данагран.—Развалины средневекового поселения вокруг крепости Кыз-кала (Девичья крепость), по склону горы. Сохранились лишь основания стен и следы улиц.

4. Верхний Данагран.—Развалины средневекового поселения, с сохранившимся основанием стен церкви и маленьким кладбищем. Расположен в 5 километрах на запад от Кыз-кала, на одноименной поляне.

5. Чардахлу.—Развалины поселения, остатки материальной культуры относятся к X—XIII в. в. Расположены в 3 километрах к северо-западу от села, на одноименной поляне.

6. Аствацацин (Богородицы), Сурб Саркис, Чардахлу-хач.—Маленькая, каменная, со сводчатой крышей церковь. Вокруг нее раскинуто кладбище, с фрагментами украшенных резьбой хачкаров и пьедесталов к ним. Под западной стеной церкви находится цельный хачкар. По стилю постройки церковь можно отнести к XI—XII в. в. Находится на месте бывшего поселения Чардахлу.

7. Хозмараг.—Развалины поселения, расположенного в 7 километрах на восток от деревни Иджеван, среди леса, на одноименной поляне. Среди развалин села — полуразрушенное здание маленькой церкви со сводчатой крышей. Под ее западной стеной лежит большой фрагмент украшенного резьбой хачкара. Вокруг церкви — кладбище с надмогильными плитами из местного камня.

8. Мост.—Перекинут был через реку Агстев, находится на расстоянии 9 километров по Делижанскому шоссе от деревни Иджеван. На берегу реки сохранилась ничтожная часть мостового остова.

9. Развалины поселения.—Находятся на расстоянии 6 километров к юго-западу от Иджевана, на равнине под названием Хачи-Тала. Среди развалин поселения замечаются разрушенные остатки церкви и маслобойни, кладбище с крест-камнями.

10. Св. Ованнес.—Расположенная на расстоянии 2 километров к юго-западу от деревни Иджеван церковь, на одноименной равнине, с развалинами поселения вокруг нее.

11. Тандзут.—Развалины поселения, расположенного в 10 километрах к западу от деревни Иджеван, на одноименной равнине. Среди развалин поселения—здание церкви и два кладбища.

12. Спитакехцы.—Церковь с кладбищем вокруг, на расстоянии 8 километров к юго-западу от деревни Иджеван.

13. Даниэли хач.—Церковь, расположенная на расстоянии 6 км к северо-востоку от деревни Иджеван, на равнине, называемой „Даниэли-хачи-тала“. Рядом с церковью находится кладбище с украшенными резьбой хачкарами, вокруг раскинулись развалины поселения.

ВЕРХНИЙ АГДАН

1. Ванк.—Двухъярусная церковь, в разрушенном состоянии, вокруг которой раскинуты руины зданий и поселения, с рухнувшей часовенкой и кладбищем. Находится на расстоянии 9 километров к югу от деревни В. Агдан, на правом берегу реки Агстев, на равнине под названием „Кярпи́нджи-ял“.

2. Древнее поселение.—Расположено на расстоянии 12 км. к югу от В. Агдана, на равнине по имени „Гэхатех“, по правому берегу реки Агстев. Рядом с поселением—остатки кладбища.

3. Древнее поселение:—Расположено на расстоянии 10 км. к югу от деревни В. Агдан, по берегу речки „Тыхкут-джур“, в лесу. Среди развалин поселения—основание стен маленькой церкви с несколькими могилами вокруг нее.

4. Чапкути-хач.—Три хачкара, с большими могильными плитами перед ними, на расстоянии 4 км. от деревни В. Агдан, по ведущей к крепости „Манташ-кала“ дороге.

5. Тахтаехци.—Церковь с небольшими сенями, совершенно разрушенная. Кругом раскинулось кладбище с хачкарами. Совершенно брошены развалины жилищ. Находится в 3 км. к юго-западу от В. Агдана, на одноименной равнине.

6. Хачкар.—Находится на расстоянии одного км. к югу от В. Агдана, на окраине, ведущей к зимовникам дороги, по склону горы. Сохранился лишь пьедестал хачкара.

7. Гумбэр.—Развалины поселения, с полуразвалившейся маленькой церковкой, на расстоянии 4 км. к юго-востоку от В. Агдана, на одноименной поляне в лесу.

8. Сурб Геворк.—Церковь, находящаяся на юго-восточной окраине В. Агдана, на равнине под названием „Хов-хогер“. Памятник в развалинах. Перед дверью его маленькие сени и 2 хачкара, украшенных резьбой. Вокруг него раскинулось небольшое кладбище.

9. Будури таи ехци.—Маленькая церковь. С западной стороны были небольшие сени, ныне совершенно рухнувшие. Рядом расположено небольшое кладбище, с украшенными резьбой маленькими хачкарами. Кругом заметны следы старинного поселения, среди развалин которого найдены черепки обливной керамики XII—XIII в.в.

10. Будури.—Крупная крепость, занимавшая площадь в несколько гектаров. Защищена была мощными двойными стенами циклопической кладки, которые окаймляют по всему гребню горы Будури. Крепость находится на восточной окраине деревни В. Агдан.

11. Будури етэви ехци.—Небольшая церковь, расположенная на восточном склоне горы Будури, в глубине леса. Характерна абсидой, занимающей половину церковного здания. Кругом церкви раскинулось разрушенное поселение.

12. Нижн. или Мал. Лачин-Гайя.—Развалины поселения, расположенного на расстоянии 3 км. к северо-востоку от В. Агдана, на равнине Ехцадзор, по правому берегу речки Сыгнахи-джур, среди леса. Среди поселения сохранились остатки 2 церквей; надпись на одной из них называет ее „церковью сурб Ншана“ (св. Знаменья). Между церквями замечается несколько могил; на восточной окраине поселения водружен украшенный резьбой хачкар.

13. Верхн. или Больш. Лачин-Гайя.—Развалины поселения, расположенного на расстоянии 5 км. к северо-востоку от В. Агдана, по низине правого берега речки Сыгнахи-джур. Среди развалин поселения находится и разрушенное здание большой церкви, а немного дальше от нее, на склоне горы—обширное кладбище.

14. Ходжа-базар.—Развалины обширного поселения, расположенного к востоку от В. Агдана, по склону горы.

15. Сурб-Кираки.—Крошечная церковка, квадратная в плане, с куполом, построенная в 1285 году на большой скале. Вокруг раскинулось маленькое кладбище.

16. Часовня.—Находится в старом поселении Ходжа-базар. Построена в XVII веке.

17. Хачкар.—Находится в старом поселении Ходжа-базар, возле Косахбюра.

18. Таник.—Небольшая средневековая крепость, занимавшая площадь в гектар. Находится на восток от деревни В. Агдан, на вершине небольшого холма, среди равнины по имени Таникнер. Крепость окружена каменной оградой, внутри которой бросаются в глаза основания стен жилых домов. Местные жители называют ее „Акоп беки хач“.

19. Старое кладбище.—Расположено на восточном склоне горы за В. Агданом. Позднейшие надмогильные плиты большей частью тщательно обработаны и несут на себе эпитафии, датированные XIX—XX в.в. Характерны на них резьба по камню и бытовые горельефы.

20. Аствацацин (Богородицы).—Церковь среди деревни В. Агдан, в нижней его части. В стены ее вделаны украшенные резьбой хачкары и их фрагменты.

21. Старое кладбище.—Находится к юго-востоку от В. Агдана на участке плато, называемой Гэхатэх.

22. Пещеры.—Естественные и искусственные пещеры расположены по скалистым склонам ущелий вокруг деревни В. Агдан. Служили жилищами для доисторических людей, а в средние века—убежищами для местных жителей при нашествиях чужеземных захватчиков.

УЗУНТАЛА

Дозорная башня.—В окрестностях Узунтала обращает на себя внимание напоминающее крепость здание, служившее в прошлые времена дозорной или сторожевой башней. Оно расположено в 3 км. к югу от Узунтала, на правом берегу реки Агстев. Это круглое в плане, четырехярусное, башнеподобное, высокое здание, построенное из мелкого булыжника и обожженного кирпича, на слабом известковом растворе. Отдельные ярусы башни сообщаются друг с другом каменными ступеньками. Три нижних яруса башни с внутренней стороны квадратные в плане, а самый верхний ее ярус—круглая в плане.

В стенах с внутренней стороны устроены многочисленные ниши и пробиты амбразуры для наблюдений и стрельбы из ружей. В некоторых нишах устроены особые отверстия для вентиляции, в виде труб, выходящие вверх, за крышу башни.

Деревянные перекрытия между ярусами прогнили и провалились. Стены дали широкие трещины, и весь памятник находится в крайне ветхом состоянии. Башня датируется последним периодом иранского господства—XVIII веком.

Махмуд-х.и.—Маленькая разрушенная церковь, незатейливо сооруженная, с прилегающим к ней небольшим кладбищем. Находится в двух километрах к востоку от деревни Узунтала.

Вардымхати-хач.—Маленькая, полностью разрушившаяся церковка; находится на вершине невысокого холма, к юго-востоку от деревни Узунтала. Перед алтарем церкви поставлен украшенный резьбой по камню хачкар. Рядом с церковкой находится кладбище с характерными для XVII века хачкарами.

Котрату-х.и.—Находится в 1,5 км к югу от деревни Узунтала. Маленькая церковка, разрушенная, с небольшим кладбищем при ней.

Сурб Саркис.—Маленькая часовня, целиком разрушенная. Крутом разбросаны фрагменты украшенных резьбой хачкаров. Рядом—остатки жилых помещений. Стоит на северной окраине деревни Узунтала.

Руины поселения.—Расположены в 3 км. к западу от деревни Узунтала, по дороге в деревню Ревазлу. При поселении—старое кладбище. В настоящее время заселены новоселами села Нор-Хачтарак.

Древнее поселение.—Расположено к западу от деревни Узунтала, между нею и деревней Лали. Сохранились в поселении полуразрушенные стены маленькой церкви, известной среди местных жителей под названием „Ахбал-хач“. При церковке—небольшое кладбище с надмогильными плитами из местного камня.

Чгнавори кар (Камень отшельника).—Средневековая маленькая крепость в руинах. Находится на вершине высокой горы, к юго-востоку от деревни Ревазлу.

Старинное поселение.—Лежит между деревнями Ревазлу и Хачтарак, с рухнувшими стенами большой маслобойни и несколькими могилами.

Гамыш-гёл.—Развалины поселения в 2 км. к востоку от деревни ст. Хачтарак с кладбищем и полуразвалившейся небольшой церковкой

ТАЛА

1. Старое поселение.—Расположено в 2,5 км. к западу от деревни Тала у „Ириди ахпюр“ (Ручья священника) с небольшой церковкой и кладбищем при ней.

2. Старое поселение.—На расст. 3 км. к юго-западу от деревни „Ириди ахпюр“, с церковью и кладбищем.

3. Старое поселение.—Расположено к северо-западу от деревни Тала, на равнине, известной под именем Мичнашен. Имеется церковка и кладбище с хачкарами. Возможно, что селение называлось в свое время Мичнашен.

4. Церкви.—Две церкви в восточной части деревни Тала.

5. Крепость.—Расположена в 2 клм. к северо-западу от деревни Тала, недалеко от пасеки Мичнашена, близ скалы.

6. Пещеры.—Находятся в прибрежных скалах речки Тала-джур.

ЕНОКАВАН (бывш. Крдеван)

1. Сурб Саркис.—Церковь на скале, рядом с деревней Енокаван, с кладбищем вокруг нее.

2. Сурб Саркис.—Церковь в южной части деревни Енокаван, под скалой, на левом берегу речки Тала. Рядом с церковью находится кладбище, на краю ущелья тянется старое поселение.

3. Сурб Ованнес.—Церковь в 2 клм. к западу от Енокавана, на равнине, известной под названием Србанес. Рядом с церковью—насовня и кладбище. Кругом развалины старого поселения.

4. Старая церковь.—Расположена на равнине под названием „Гиж хогер“, близ Енокавана. Церковь крестообразна по плану, рядом тянется кладбище.

5. Анапат.—Искусственные пещеры с высеченной в камне трехъярусной церковью, украшенной резными по камню хачкарами. У церкви трое сеней; выстроена она на утесе у речки Тала.

6. Старое поселение.—Расположено на 3 клм. далее к востоку от Анапата, среди развалин; церковь с несколькими резными по камню хачкарами.

7. Пещеры.—Расположены в скалистом ущельи речки Тала, в окрестностях Енокавана. Часть пещер естественная, часть искусственного происхождения.

ЛУСАДЗОР (бывш. Хаварадзор)

Старое кладбище.—Расположено на расстоянии одного клм. к югу от деревни Лусадзор, на правом склоне ущелья, известного под названием Хаварадзор. На кладбище имеются украшенные резьбой по камню хачкары, датируемые по резьбе XII—XIII в. в. Возможно, что именно здесь некогда находился монастырь „Хаварадзор“, о котором упоминается в „Книге толкования праздников“ („Святцах“).

АЧАДЖУР

Развалины древнего поселения.—Расположены на расстоянии одного километра к юго-западу от Ачаджура, по обоим берегам речки Макараванджур, на поляне, известной под именем Гехатех. Развалины занимают довольно обширную площадь. В южной части сохранились остатки нескольких, довольно больших зданий, построенных из рваного камня на известковом растворе.

Среди развалин остатки трех церковных зданий, два из которых на левом берегу речки почти целиком сравнялись с землей. Возвышающаяся на самом возвышении берега речки церковь известна под именем церкви „Сурб Кираки“ (св. воскресения). Вокруг нее расположено кладбище с хачкарами и надмогильными плитами, с надписями XVIII—XX в. в. Кладбище тянется до здания второй церкви, где происходят сейчас новые захоронения. При церкви „Сурб-Кираки“ есть крест-камень с надписью, датированный XIII веком.

Здание третьей церкви находится на правом берегу речки. Церковь невелика и известна под именем Аствацацин (Богородицы) или „Коламичи хач“. Вокруг нее расположено небольшое кладбище с хачкарами на крупных пьедесталах. По характеру резьбы эти хачкары должны быть отнесены к XII—XIII в. в. В поселении от моста через речку Макараванджур сохранились лишь остатки, сложенных из валунов на крутом известковом растворе.

1. Стар. Пелис.—Старинное поселение, расположенное в 4 км. к югу от деревни Ачаджур, в лесу, на одноименной полянке. В поселении сохранилась построенная из необработанного камня маленькая церковка с небольшим кладбищем при ней. Архитектурный стиль церковки и остатки материальной культуры среди развалин заставляют отнести их к XVII веку.

2. Кайан берд (крепость Кайан).—Средневековая крепость; расположена к юго-западу от деревни Ачаджур, на покрытой лесом вершине горы Налтоян, сильно разрушена. На северном склоне той же горы находится небольшая разрушенная часовня.

3. Ст. Ачаджур.—Развалины поселения занимают довольно большую площадь, целиком запаханной под пашни. Сохранилась лишь небольшая часть кладбища при поселении с могильными плитами из нетесаного камня.

4. Сурб Ованнес.—Церковь в 3 км. на северо-запад от деревни Ачаджур, на холме, известном под названием „Србанеси Ял“. Это маленькое здание из нетесаных камней, изнутри оштукатуренное известковым раствором; на штукатурке заметны следы узорных фресок и надписей. Вершина холма окружена была оградой, на которой осталась лишь нижняя кладка. Внутри ограды находятся остатки строений и несколько могил.

5. Хачкар.—Установлен на самой низкой вершине гряды холмов св. Ованнеса, у основания горного хребта Капи-ландж или Новери-ландж. Хачкар—из темно-розового андезита, с богатой резьбой по камню, датированной XIII веком. Видно, что этот хачкар был перенесен сюда из другого места и установлен на скалистом склоне. Недалеко от него виднеются остатки стен церкви и других зданий.

6. Наатак.—Церковь находится к юго-западу от деревни Ачаджур, на вершине холма. Рядом виднеются остатки стен других зданий.

7. Мост.—Перекинут через речку Наатак-джур, около почтовой станции Кривой мост, в 3 клм. к западу от деревни Ачаджур. Построен был на каменных устоях, с деревянным перекрытием, сейчас в развалинах.

СЕВКАР

Дарбас.—Развалины поселения в 2-х клм. к северу от деревни Севкар, на маленьком плато; частью поросли лесом, частью распаханы под пашни. Сохранились еще руины церкви монастыря Дарбас,—дока и мелких камней на известковом растворе. К востоку от церкви находится несколько могил и крупных пьедесталов из под хачкаров.

В окрестностях села встречаются могильники, некоторые из которых, находящиеся около школы, были вскрыты. Были найдены глиняные черноватые сосуды и различные бронзовые украшения.

МЕЛИК-ГЮХ (село Мелик)

Сурб Акоп.—Церковь на запад от деревни Мелик-гюх, на невысокой горной вершине, в развалинах; остались лишь следы стен. Вокруг расположено кладбище, с надмогильными плитами из необработанного камня, большей частью разбитыми.

ГЕТАШЕН-ГЮХ

Крепость Бердакар.—Находится к юго-западу от села Геташен, между монастырями Дехдунт и Самсон, на вершине утеса у правого берега речки Хидзоркут. Эта средневековая крепость с башенками на стенах, возведенных из мелкого рваного камня на известковом растворе, в настоящее время совершенно разрушена. Внутри стены находится водоприемный бассейн, куда вода доставлялась по водопроводным глиняным трубам из ближайших родников.

Мост Чай-Гошан.—Перекинут через речку Киранц-джур, в месте слияния ее с речкой Самсони-джур, где она принимает название Чай-Гошан. Мост выстроен из чисто тесаного розового туфа на известковом растворе, одной широкой аркой.

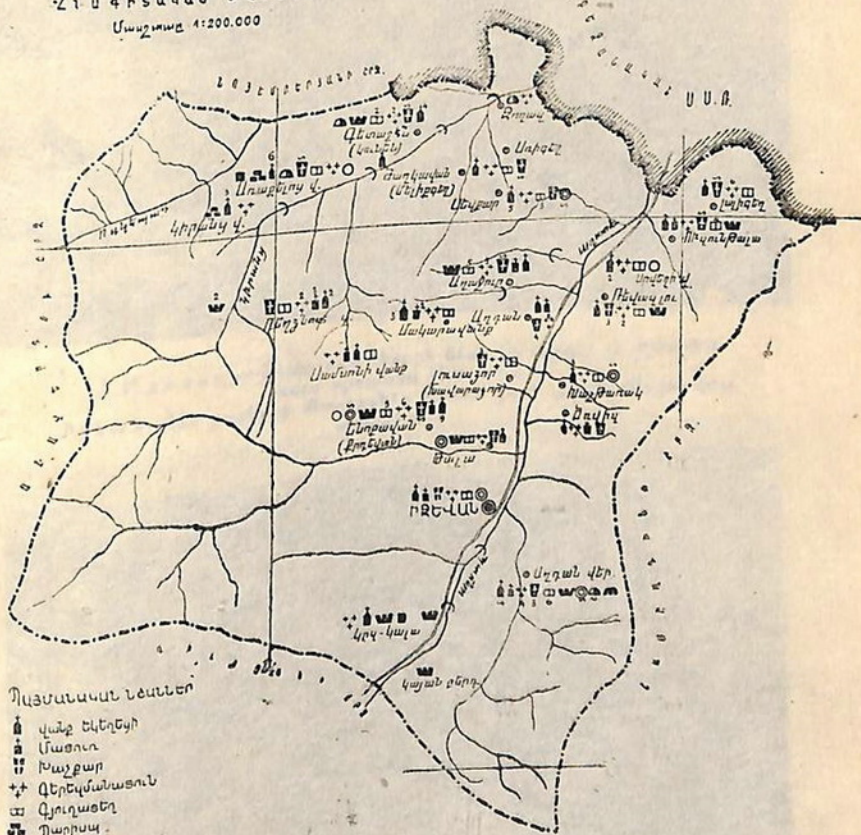
На левом устое моста в западной стороне есть персидская надпись, датированная 1207 годом Гиждры и наполовину искаженная (рис. 33). На пологих берегах речки виднеются следы жилых зданий и могилы.

В окрестностях села Геташен, по долине реки Кунен-джур и ее притоков, расположен ряд старых мест поселения в руинах.

ЫЛВННУСРЦВННЕР
ИЛЛЮСТРАЦИИ

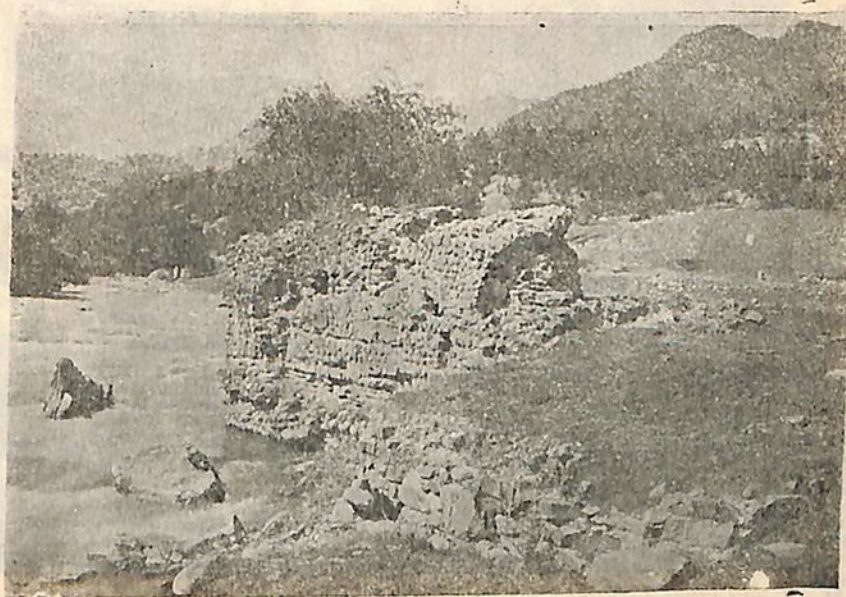
ВЫЖИВАНИЕ
ПОСЛЕДСТВИЯ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Ս.Ս.Ռ.
ԻՐԱՆԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ
ՀԱՅԿԱՆԱԿԱՆ ԶԱՐԲԵՐ
Մասշտաբ 1:200.000

Պատկերացումներ

- Կամ Եկեղեցի
- Մատուռ
- Խաչքար
- Գերեզմանատուն
- Գյուղատեղ
- Պարիսպ
- Բերդ, ժիջնադարի
- Բերդ, ցիկլոպյան
- Զարայի թրաօակ
- Դամբարան
- Կամուրջ
- Զիթահան
- Ընդամենը

1. Иджеван—Развалины старой бани на берегу р. Акстафы
около крепости Молла-Ка
Իջևան—Հին բաղնիքի մնացորդներ Աղստե գետի ափին, Մոլլա-Ղաս
ամրոցի մոտ

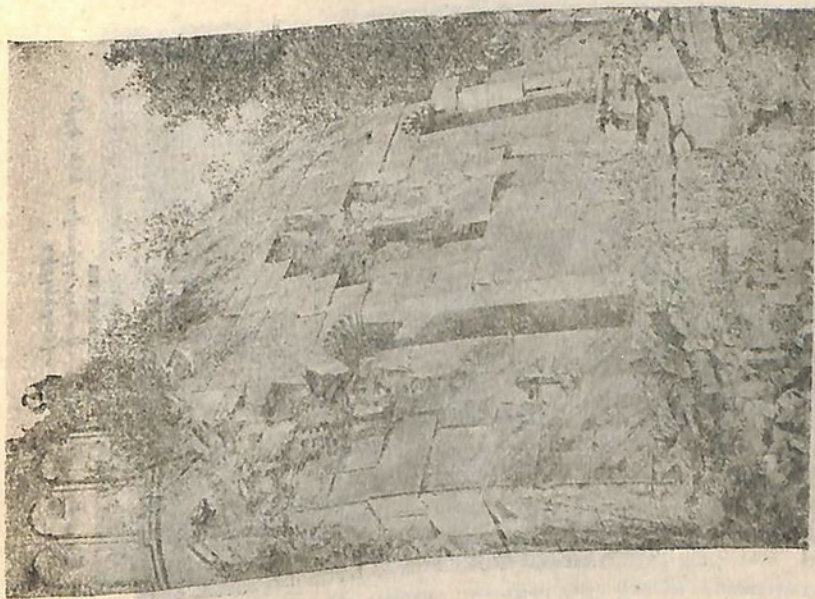
2. Иджеван—Цитадель крепости Манташ кала с юга
Իջևան—Մանթաշ կալա ամրոցի միջնաբերդը հարավից

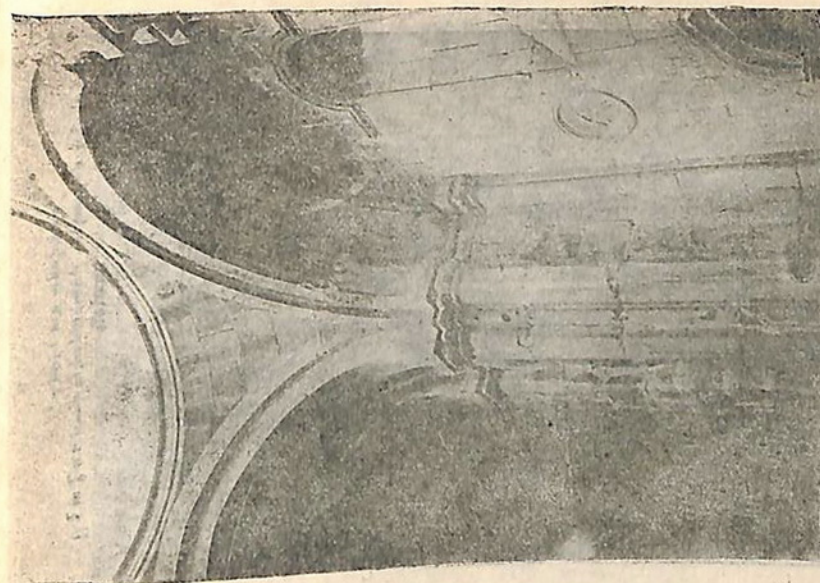
3. Ачаджур—Макараванк, общий вид с юга
Աչաջուր—Մակարավանք, ընդհանուր տեսարան հարավից

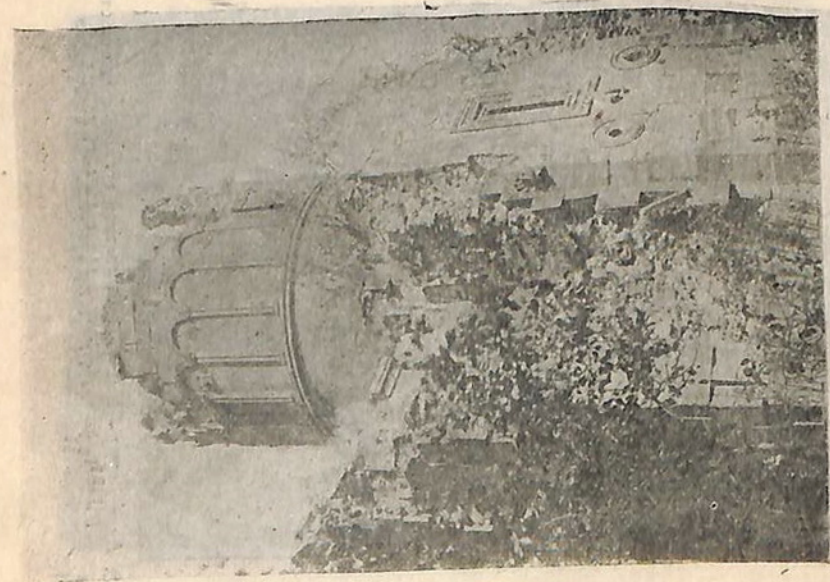
4. Ачаджур—Макараванк. Орнаменты на передней части алтаря главной церкви.
Աչաջուր—Մակարավանք, զվարճուր եկեղեցու բնօր տաշին քանդակները.

5. А ч а д ж у р — Макаранг, Главная церковь с юго-востока
Ushkur ufshir, q'fashir, k'fashir, k'fashir

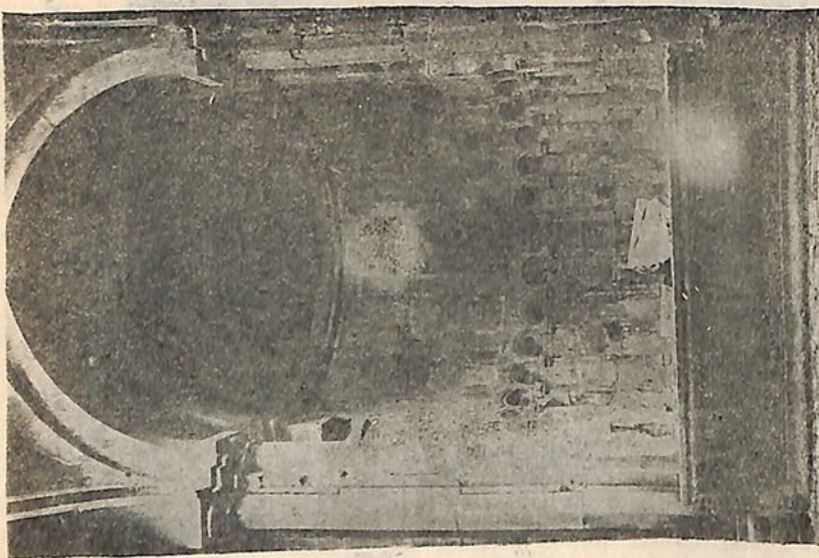

6. А ч а ж у р — макараик, интерьер востока
главной церкви

7. Ачаджур — Макраван, Главная Церковь с юго-востока

Աշտուշի մարզի Մակրավանի գյուղում

8. Ачаджур — Макраван, алтарная часть главного

церкви

Աշտուշի մարզի Մակրավանի գյուղում

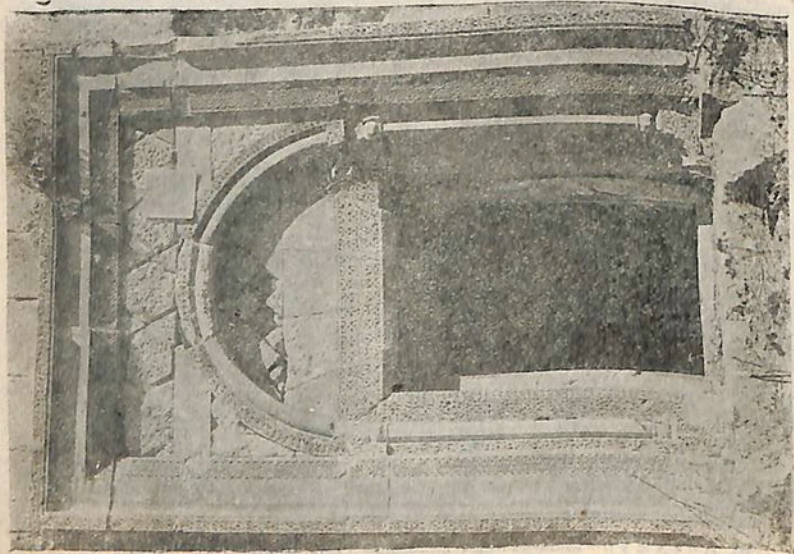
9. А ч а д ж у р—Макараванк, орнаменты на передней части алтаря
главной церкви.

Ա չ ա ղ ա ռ—Մակարավանք, գլխավոր եկեղեցու բնի առջևի քանդակը երկրից.

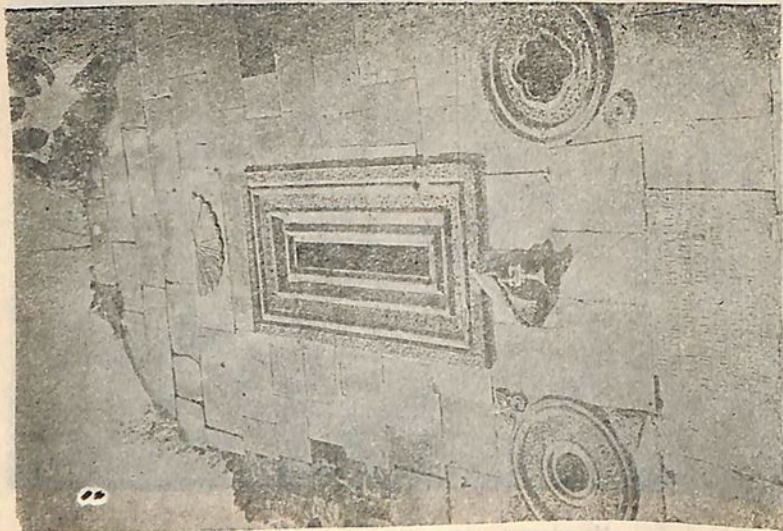

10. А ч а д ж у р—Макараванк, западное окно церкви Аствацацин.

Ա չ ա ղ ա ռ—Մակարավանք, Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան լուսամուկը

11. Ачаджур—Макраванк, западная дверь
главной церкви—Աչաճուր—Մայրաճաճուր
գլխավոր եկեղեցու արևմտյան դռանը

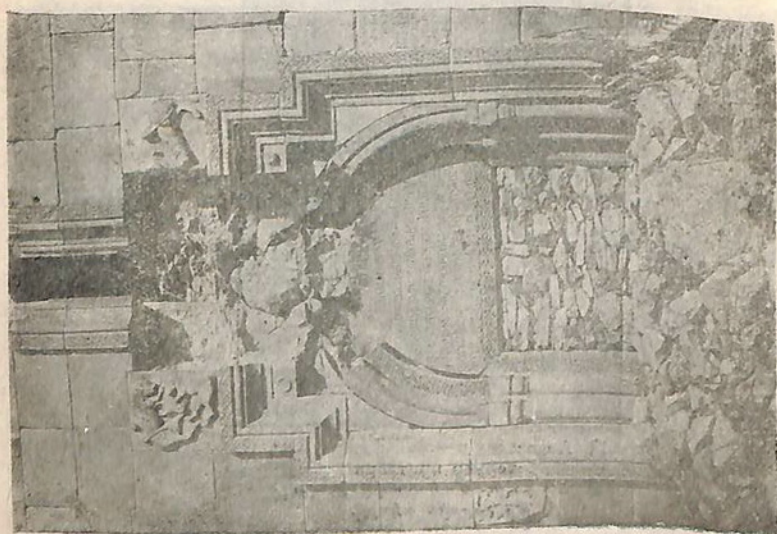
12. Ачаджур—Макраванк, южная стена
главной церкви
Աչաճուր—Մայրաճաճուր, գլխավոր
եկեղեցու հարավային պատը

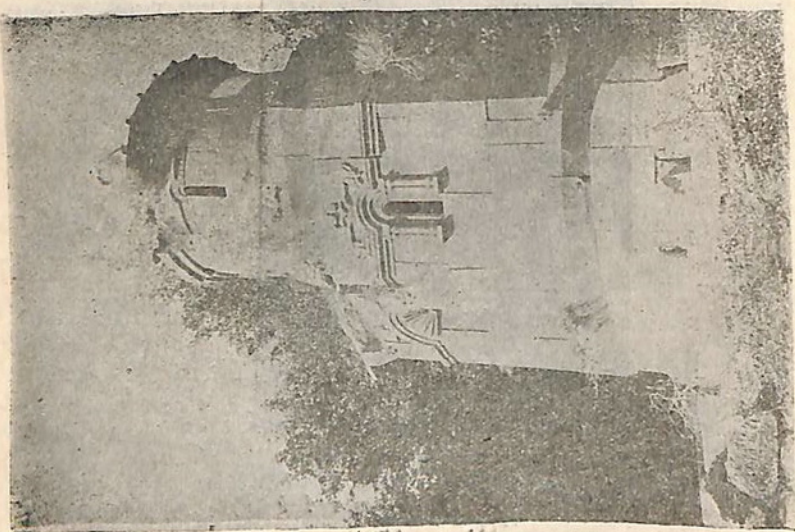
13. А ч а д ж у р—Макараванк, ин-
терьер притвора
Հ ա ղ ու ը—Մ ա կ ա ռ ա վ ա ն ք, դ ա լ թ ի
ն եր ք ի ն ա եր ք.

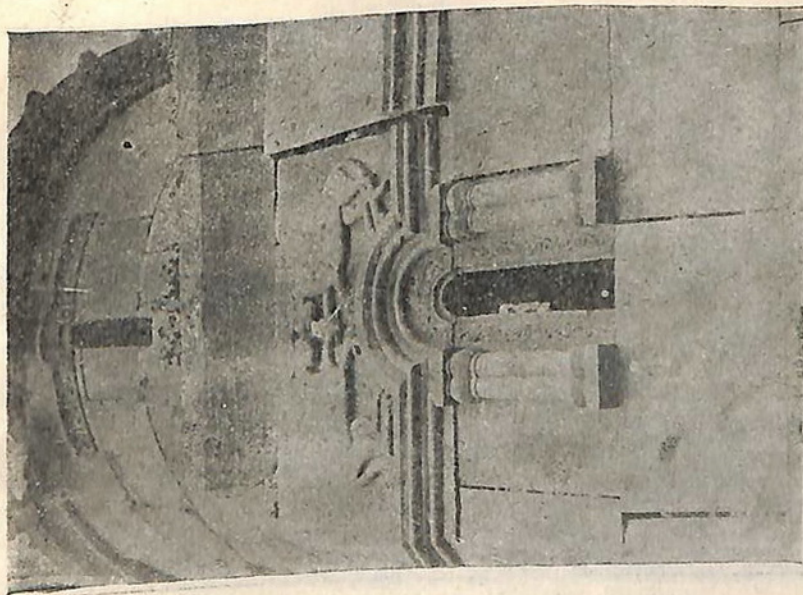
14. А ч а д ж у р—Макараванк, ин-
терьер притвора
Հ ա ղ ու ը—Մ ա կ ա ռ ա վ ա ն ք, դ ա լ
թ ի ն եր ք ի ն ա եր ք.

15. А ч а ж у р — Макараванк, западная дверь притвора
Այն ա ղ ու ր — Բակարախանք, գավառի
առիւմտյան դուռը.

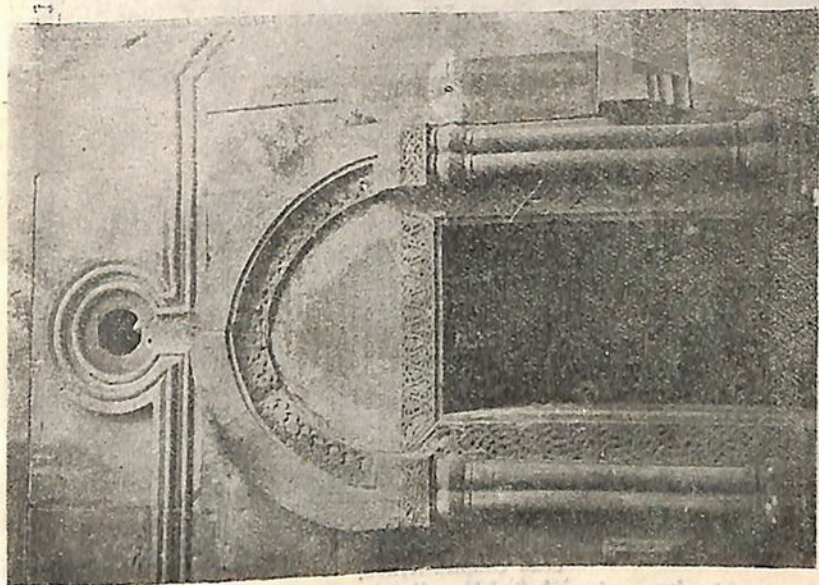

16. А ч а ж у р — Макаравенк, церковь Аствацайин (Богородицы) с юга.— Ա չ ա թ — Մ ա ի ռ ի ղ ի ղ Եր., Աստվածածին Երզնգյն չարափց.

17. Ачаджур—Макарванк, южные окна церкви Аствацацин.

Աշաշուր—Մակարավանք, Աստվածածին եկեղեցու հարավային լուսամուտները.

18. Ачаджур—Макарванк. Дверь церкви Аствацацин и надпись о постройке церкви (1198 г.).

Աշաշուր—Մակարավանք, Աստվածածին եկեղեցու դուռը և կառուցման տրամադրությունը.

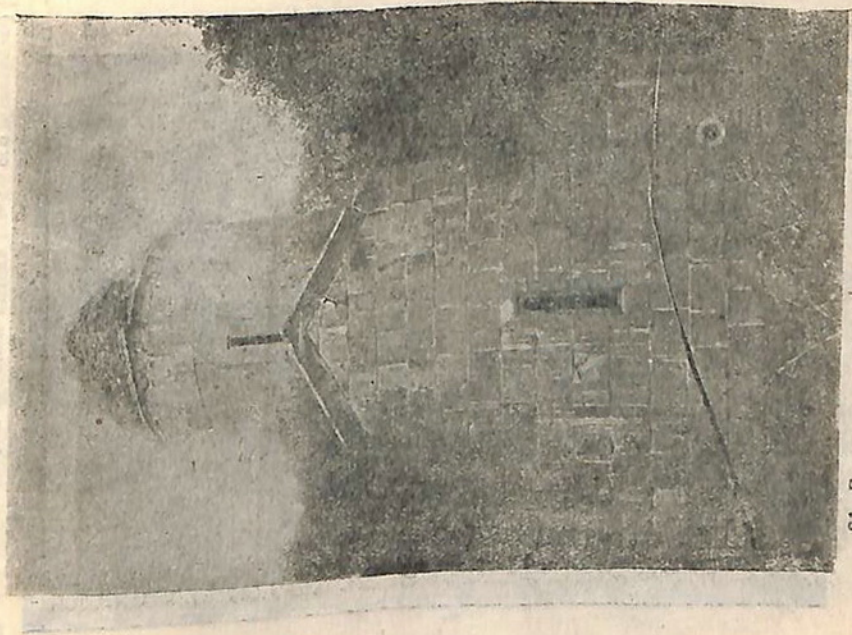

19. Г е т а ш е н—Хачкары (крест-камни) на кладбище развалины
села Старый-Куней.

Գ Ե Տ Ո Ւ Ն—Խաչքարեր Հին-Կուենի ավերակ գյուղատեղի գերեզմանոցում

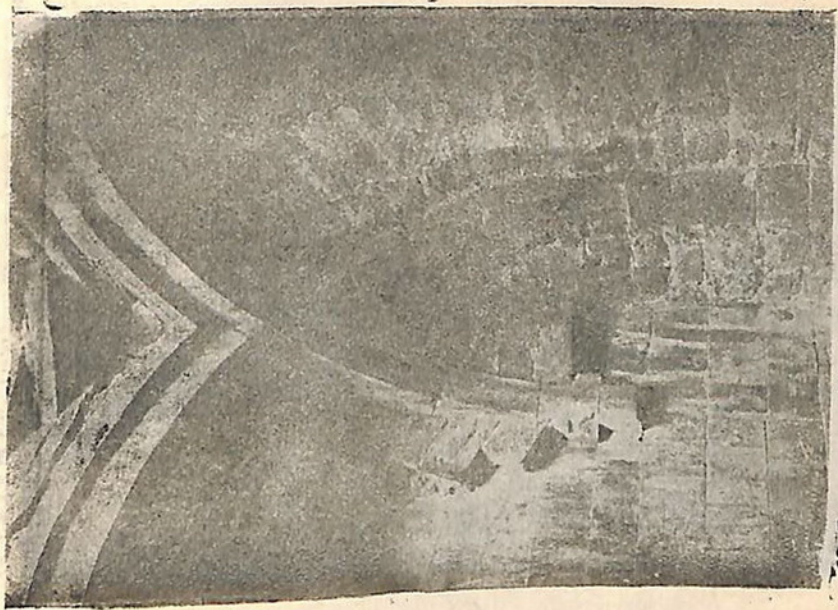

20. Г е т а ш е н—Сраноцский мост.
Գ Ե Տ Ո Ւ Ն—Սրանոցի կամուրջը.

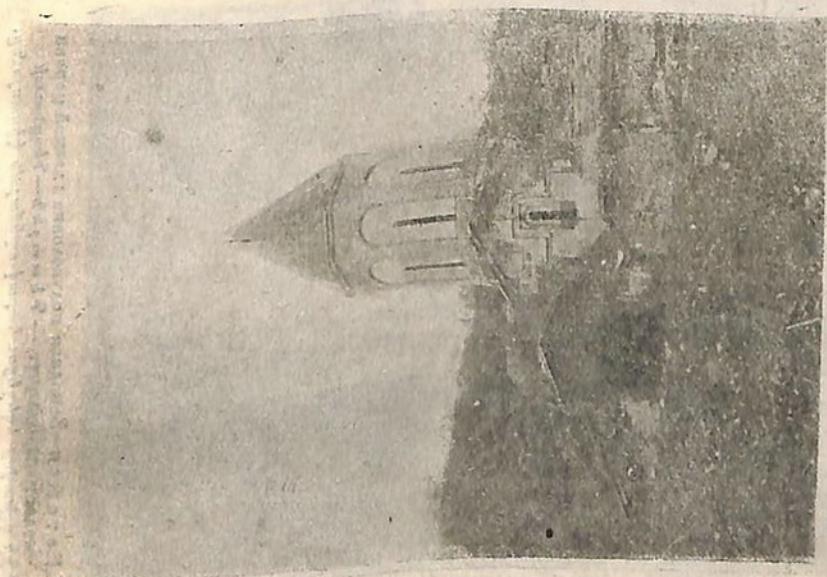

21. Геташен - Главная церковь монастыря
Аракелотз с юга.

Փ Ե տ ա շ Ե ն — Առաքելոց վանքի շինությունը հարավից.

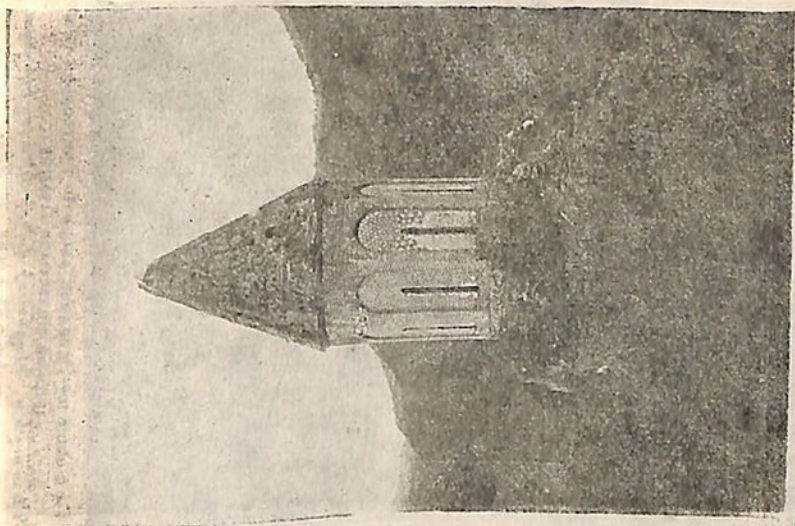

22. Геташен — Перекидзский монастырь Аракелотз,
Ф Ե տ ա շ Ե ն — Առաքելոց վանքի շինությունը
հյուսիսից.

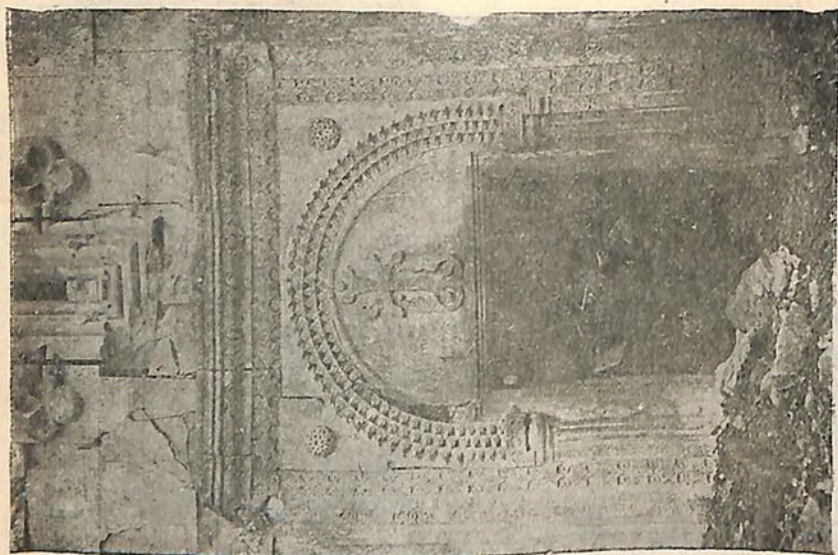
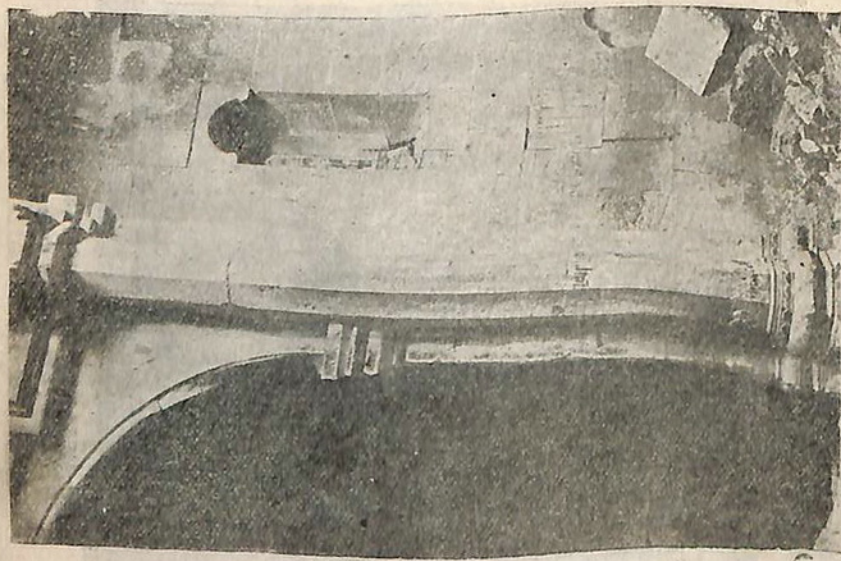
25. Гетаșени—Монастырь Кирани, вид с юга.

გეტაშენი—მონასტერი კირანი, ხეივანიდან სამხრეთიდან.

26. Гетаșени—Монастырь Кирани, вид с северо-запада.

გეტაშენი—მონასტერი კირანი, ჩრდილო-დასავლეთიდან.

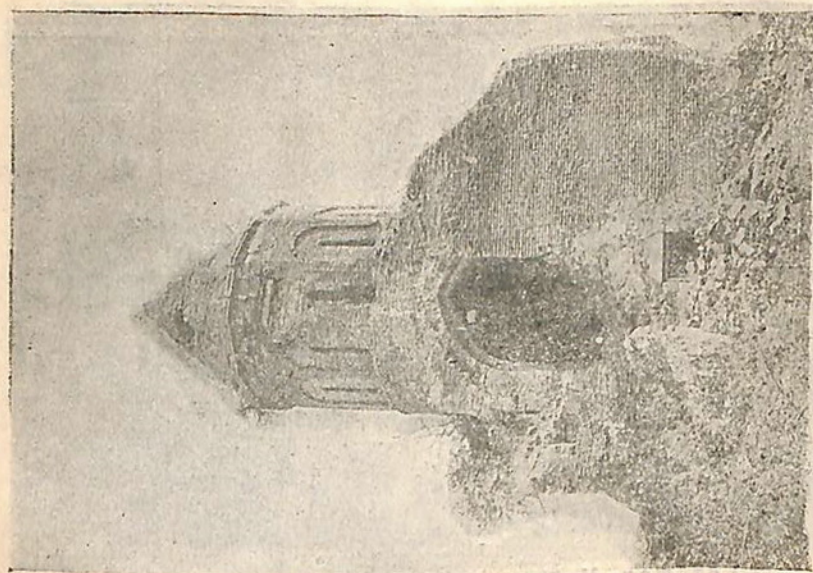
29. Գ'ետաշե՛ն—Монастырь Дехцнут. кладки свода притвора.
 Գ'ետաշեն—Դեղճնուտի վանքի դարձիկի շարվածքը.

30. Սաւաթալա—Монастырь Срвега с юго-запада.
 Ուզունթալա—Սրվեղի վանքը հարավ-արևմուտքից.

21. I օտաշեն—Восточная стена главной церкви монаш.
тыра Дехнуг—Յ. Ե. տ. 2 Ե. Ե.—Դպրանոցի վանքի
զբաղման եկեղեցու արևելյան դռանը.

32. Մառնիկա—Монастырь Срвеса с запада.
Ուղեղի վանքի արևմտյանը.

33. Гестахен - Персидская надпись Чай-ко-
шанского моста, сделанная в XIX в. после реставрации.
Դ Է Կ Ս Դ Է Ն — Չ ա ՝ Դ ռ շ Ն Ի Կ ժ մ Լ Ի Ր Զ Ի Կ ար Ե Կ Ի ր Ե Ն
ա Ր ձ ա Ն ա զ ր Լ Ե Թ յ Ե Ն Ե ր

Ի Ռ Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ի Թ 3 Ո Ի Ե

Երկու խոսք	3
Պատմական համառոտ ակնարկ	5
Իջեվանի շրջանի գլխավոր հուշարձանները	7
Ի ջ ե վ ա ն	7
Մանթաշ	7
Կըզ-Կալա (Աղշկա բերդ)	7
Մակարավանք	8
Առաքելոց վանքը եւ գյուղատեղին	11
Կիրանց վանք	14
Դեղյնտաթի վանք	15
Սամսոնի վանք	17
Ուղունթալա գյուղի հուշարձանները	18
Սրվելի վանք	18
Ծ ո վ փ ղ	19
Իջեվանի շրջանի այլ հուշարձանները	20
Իջեվան	20
Վերին Աղբան	21
Ուղունթալա	22
Թ ա լ ա	23
Ենոքավան (նախկին Քրդեվան)	24
Լուսաձոր (նախկին Խավարաձոր)	24
Աշաշուր	24
Սեւքար	25
Մեկիք-գյուղ	26
Գեղաշեն-գյուղ	26

СОДЕРЖАНИЕ

	Стр.
От составителя	29
Краткий исторический очерк	31
Главнейшие исторические памятники Иджеванского района	33
Иджеван	33
Манташ	33
Кыз-Кала	33
Макараванк	34
Монастырь Аракелоц (апостолов)	38
Киранц-ванк (монастырь Киранц)	42
Дехцнут-ванк (монастырь Дехцнут)	44
Самсони-ванк (монастырь Самсона)	45
Памятники села Узунтала	47
Срвеги ванк (монастырь Срвега)	47
Цурвиз	48
Прочие памятники Иджеванского района	49
Иджеван	49
Верхний Агдан	50
Узунтала	52
Тала	53
Енокаван (бывш. Крдеван)	54
Лусадзор (бывш. Хаварадзор)	54
Ачаджур	56
Севкар	56
Мелик-Гюх (село Мелик)	56
Геташен-Гюх	57
Иллюстрации к тексту	

СОДЕРЖАНИЕ

1	Содержание
2	Содержание
3	Содержание
4	Содержание
5	Содержание
6	Содержание
7	Содержание
8	Содержание
9	Содержание
10	Содержание
11	Содержание
12	Содержание
13	Содержание
14	Содержание
15	Содержание
16	Содержание
17	Содержание
18	Содержание
19	Содержание
20	Содержание
21	Содержание
22	Содержание
23	Содержание
24	Содержание
25	Содержание
26	Содержание
27	Содержание
28	Содержание
29	Содержание
30	Содержание
31	Содержание
32	Содержание
33	Содержание
34	Содержание
35	Содержание
36	Содержание
37	Содержание
38	Содержание
39	Содержание
40	Содержание
41	Содержание
42	Содержание
43	Содержание
44	Содержание
45	Содержание
46	Содержание
47	Содержание
48	Содержание
49	Содержание
50	Содержание
51	Содержание
52	Содержание
53	Содержание
54	Содержание
55	Содержание
56	Содержание
57	Содержание
58	Содержание
59	Содержание
60	Содержание
61	Содержание
62	Содержание
63	Содержание
64	Содержание
65	Содержание
66	Содержание
67	Содержание
68	Содержание
69	Содержание
70	Содержание
71	Содержание
72	Содержание
73	Содержание
74	Содержание
75	Содержание
76	Содержание
77	Содержание
78	Содержание
79	Содержание
80	Содержание
81	Содержание
82	Содержание
83	Содержание
84	Содержание
85	Содержание
86	Содержание
87	Содержание
88	Содержание
89	Содержание
90	Содержание
91	Содержание
92	Содержание
93	Содержание
94	Содержание
95	Содержание
96	Содержание
97	Содержание
98	Содержание
99	Содержание
100	Содержание

Ответственные редактора—архитектор **Израэляя Р**
и канд. филолог. наук **Асратия М.**

Подписано к печати 15 апреля 1947 г.

Заказ № 476

УЭ02175

Тираж 1800

Типография „Заря Востока.“ Тбилиси, пр. Руставели, 36,

ОБНАРУЖЕННЫЕ ОПЕЧАТКИ

Стр.	Строка	Напечатано	Надо читать
39	13 снизу	Привлекает внимание изящество	Привлекает внимание изящество арок
39	1 снизу	покрытия в Гегарде	перекрытия в Гегарде
42	6 сверху	В плане квадрата	Квадратный в плане
44	20 снизу	Насечками по камню	Рельефом по камню
49	11 снизу	Со сводчатой крышей церковка	Со сводчатым перекрытием церковка
49	3 снизу	Со сводчатой крышей	Со сводчатым перекрытием
63	надпись под рис. 6	Макараванк, интерьер востока главной церкви	Интерьер восточной части главной церкви

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԻՏ. ԳՐԱԴ.

220034592

(804)

Цена 8 руб.

